

SUHRAVERDI DHE FILOZOFIA ILUMINISTE ISLAME “ISHRAKI”

Dr. SAMI KEJJALI

KAPITULLI I PARË

EPOKA E SUHRAVERDIT

I – HYRJE

A. Mendimi arab dhe filozofia islame

Intelekti islam gjatë historisë së vet të gjatë, ka njohur personalitete të shquara që kanë lënë gjurmë të rëndësishme, metoda të shëndosha dhe mendime të bujshme në trashëgiminë njerëzore. Sa më shumë që kalojnë vitet dhe sa më shumë që ndryshojnë periudhat, aq më shumë rritet dhe forcohet shkëlqimi i dritës së tyre.

Prej personaliteteve të tilla, gjegjësisht prej figurave madhështore të mendimit njerëzor është edhe Sihabud-din Suhraverdi i urtë, themelues i Shkollës iluministe “Ishraki”. Edhe pse jeta e tij ishte e shkurtë, ajo që e mbushur përplot peripeci e orvatje aktive për hir të së vërtetës dhe virtytit më të lartë.

Para se t’i qasemi filozofisë së tij, jemi të obliguar të japim disa të dhëna hyrëse për periudhën e jetës së tij, për kohën në të cilën jetoi dhe për natyrën politiko-ideologjike të periudhës së tij, me qëllim që të rrumbullakojmë një pasqyrë të qartë për këtë filozofi që konsiderohet kulm i mendimit islam, gjegjësisht i mendimit arab.

Ndokush mund të parashtojë pyetjen: “Ç’është dallimi ndërmjet këtyre dy mendimeve (islam dhe arab)? Pyetja e tillë është e drejtë dhe ndiej obligim që të përgjigjem, qoftë edhe në mënyrë rapide.

Shumë orientalistë e kanë shqyrtuar temën e “filozofisë arabe” në hulumtimet dhe studimet e veta. Disa prej tyre e konsideronin “filozofi islame” ndërsa mendimtarët dhe filozofët që shkruan në gjuhën arabe i quajtën “filozofë muslimanë” duke mos i futur në sferën e filozofisë arabe, kurse në anën tjetër, punimet filozofike të tyre janë shkruar në gjuhën arabe, kështu që i futën në sferën e “mendimit arab” që ka horizonte të gjera...”

Secili grup mbështetet në argumentet e veta dhe sipas mendimit tim, mendimet e tyre përfundojnë në një pikë të përbashkët.

Kjo çështje nuk ndodhi vetëm me orientalistët por edhe me shumë mendimtarë bashkëkohorë arabë që merren me studime e hulumtime filozofike, posaçërisht me hulumtime islame, të cilët i janë qasur të njëjtit problem, si p.sh. prof. Ahmed Lufti Es-Sejjid, merhumi Shejh Mustafa Abdurrazik, dr. Ibrahim Madhur, dr. Muhamed Abdullah Anan, dr. Abdurrahman Bedevi, dr. Xhemil Sulejba etj...

Disa prej tyre e quajnë “filozofi islame” duke u mbështetur në shembujt e orientalistëve se filozofia e tillë nuk është arabe për shkak se shumica e filozofëve nuk kanë qenë me origjinë semite. Për këtë, më korrekte do të ishte sikur t’i përkisnin Islamit ngase ndikimi i tij në ta është i qartë, lindën në vendet islame dhe jetuan nën flamurin islam.

Sa i përket grupit që pohon se është “filozofi arabe”, vërejmë se ata mbështeten në atë se Islami, edhe përsëri depërtimit të elementeve të huaja, vazhdoi të jetë gjurmë prej gjurmëve të “gjenialitetit arab”. Në anën tjetër, termi “muslimanë” i mënjanon krishterët, hebrenjtë, sabejtë dhe ithtarët e feve të tjera që dhanë kontribut të madh në shkencën dhe literaturën arabe, posaçërisht në lëmenjtë e matematikës, astronomisë, mjekësisë dhe filozofisë.¹

Shohim se termi “filozofia arabe” është më i përgjithshëm dhe më preciz, posaçërisht nëse merret parasysh se një numër i madh i mendimtarëve muslimanë kanë përdorur gjuhën arabe si mjet i gjallë në përpilimin e veprave të tyre.

Farabiu², Gazaliu³, Ibën Sina⁴ dhe Fahrudin Razi⁵, bile edhe qindra dijetarë të tjerë me prejardhje persiane, kanë braktisur gjuhën e tyre amtare dhe i kanë përpiluar mendimet e tyre filozofike, idetë sufiste dhe mendimet e ndryshme në fe, shkencë, letërsi, logjikë, gjithësi e jetë në gjuhën arabe.

A mund t'i nxjerrim ata mendimtarë nga sfera e “mendimit arab”, meqë jetuan dhe vepruan nën hijen e tij (mendimit arab, përkth.)!?

S'mendoj të zgjerohem në këtë çështje, por këtu mjafton theksimi i një rasti që ka ndodhur në periudhën e parë islame rreth “nacionit arab dhe të huaj” si dhe rreth asaj se a ka të drejtë i huaji ta thërrasë veten në arabizëm. Qëndrimi i Muhammedit a.s. ndaj kësaj çështjeje diskutabile ishte i urtë dhe bindës.

Në një takim të Selmanit persian, Suhajbit romak dhe Bilalit etiopian qëndroi Kajs ibën Met-tatije dhe i quajti të huaj. Muadh ibn Xhebeli menjëherë e mori dhe e dërgoi para peygamberit, Muhammedit a.s., dhe e lajmëroi për thënien e tij, kurse Peygamberi në atë rast thirri tubimin për namaz e tha:

“O ju njerëz! Zoti është një dhe babai është një. Arabishtja nuk është baba apo nënë për askënd por është gjuhë... Ai i cili flet arabisht, është arab”.⁶

Pra, s'është e dëmshme që atë trashëgimi të cilën e kanë lënë Farabiu, Gazaliu dhe Ibën Sina në arabisht, ta fusim në sferën e “mendimit arab” meqë edhe vetë Muhammedi a.s. i quajti arabë Selmanin persian, Suhajbin romak dhe Bilalin etiopian për shkak se flitnin arabisht.

B. Gjenialiteti i gjuhës arabe

Kjo temë që u shtjellua në mënyrë rapide, na obligon ta shqyrtojmë gjithashtu edhe “gjenialitetin e gjuhës arabe”, i cili ka kapluar pjesën dërrmuese të botës.

Në realitet, çështja e gjuhës arabe, horizonti i shtrirë i saj në vende të ndryshme dhe midis popujve të ndryshëm si dhe dominimi i saj mbi gjuhët e tyre, është çështje e rrezikshme për historinë e gjuhëve të botës. Disa prej tyre mendojnë se “feja” ishte faktor i dominimit të arabishtes. S'ka dyshim se feja është faktor i fuqishëm por ekzistojnë edhe faktorë të tjerë, gjegjësisht gjëra tjera që kanë ndikim magjik nga karakteristikat e kësaj gjuhe, që posa depërtonte në ndonjë mjedis, menjëherë i ndjellte gjenitë për ta mësuar, bile edhe jomuslimanët.

Intonacioni, estetika e arabishtes, mundësia e gjerë eksplikative për lëmenjtë shkencorë, deklinacioni dhe ekspresiviteti, mrekullia dhe konciziteti, sinonimet dhe nocionet e shumta shkaktuan përvetësimin e saj.⁷ E përvetësoi një grup intelektualësh dhe filloi t'i studiojë saktësitë dhe sekretet e saj me ëndje, durim e dëshirë. Kështu vazhduan derisa e përvetësuan si gjuhë nëne dhe e përdorën si mjet për t'i shprehur mendimet dhe idetë e tyre. Numri i joarabëve që shkruan në arabisht është me qindra dhe të gjithë janë njerëz me përvojë shkrimi e përpilimi si Abdullah ibën Mukaffa, përkthyes i librit “Kelila ve Dimna”; Bedi'uz - Zeman El-Hemedani, krijues i artit të mekamateve; Kabus ibën Veshkemir, autor i “Resailub-Belaga”; Ibën Mishevejtji, autor i “Texharubul-Umem”, Ibën Sina autor i “Esh-shifa fil-Hikmeti”; i “El-Kanun fit-tibbi” dhe i qindra veprave tjera, Thealebi, autor i “Jetimetud-dehri”; Biruni, autor i “El-Athar el-Bakije anil-kurunul-halije”; Huvarizmi, autor i “Metafikul-ulum”; Zamahsheri, autor i “Esasul-Belaga”; Esh-Shehrestani, autor i “El-Milelu ven-Nihalu”, etj...

Përveç këtyre, edhe shumë të tjerë i shkruan veprat e tyre në gjuhën arabe dhe s'ka dyshim se ky numër i madh i shkencave dhe arteve përveç lëndëve fetare i futi ata në sferën e “mendimit arab” e jo në atë të “mendimit islam”.

Për këtë ne e konsiderojmë Suhraverdin një ndër gjenitë e mendimit arab, ngase shkroi në gjuhën arabe.

II. LËVIZJA POLITIKE DHE INTELEKTUALE

Sihabud-din Suhraverdi i urtë jetoi në fillim të shekullit të gjashtë hixhrij, kur bota arabe apo Perandoria e gjerë Islame përjetonte një gjendje të turbullt e tronditëse ngase ekzistonin imarate të pavarura e të dobëta, shtete të mëdha që ishin buzë shkatërrimit dhe aspirata të egra nga të huajt.

Perëndimi e shikonte Lindjen me një sy dyshimi, dhe ky fakt i të kaluarës është i njëjtë me të tashmen, për shkak të aspiratave politike e ekonomike që ishin të mbuluara me ngjyrë fetare. Kjo ngjyrë e errët e mbuloi botën islame me gjak të kuq, kryesisht me luftërat shkatërruese që u quajtën “Kryqëzata” dhe që u zhvilluan ndërmjet Lindjes islame dhe Perëndimit krishter dy shekuj të plotë. (490-690 hixh.).

Në atë kohë konfuze jetoi mendimtari Sihabud-din Suhraverdi. Ajo ishte kohë e tronditjeve, trazirave, mjerimit, kryengritjeve, fitneve dhe luftërave kurse toka ishte e mbuluar me gjak. Ajo kohë gjithashtu ishte e pasur me njohuri shkencore ngase lëndët shkencore ishin të përhapura në mbarë Lindjen islame. Pastaj aty u rrit numri i letrarëve, poetëve, filozofëve, sufistëve dhe mendimtarëve kurse doktrinën fetare dhe teorinë filozofike ishin në kundërshtime të ndërsjella që i ngjanin konfliktit shkatërrues që u zhvillua ndërmjet Lindjes dhe Perëndimit. Shumë herë konflikti ideologjik është më i vrazhdë se konflikti gjakësor e luftarak.

Bazat e njohjes, të cilat i themeluan halifët emevitë, abasidë dhe pasardhësit e tyre, filluan në Damask, Reha dhe Begdad, pastaj u zgjeruan në Horasan, Rej, Kuzistan, Azerbajxhan, Transoksani, Egjipt dhe Andaluzi (Spanja e sotme). Ato baza ndikuan në përkthimin e shumë veprave në filozofi, logjikë, medicinë, etikë, politikë dhe astronomi si dhe ndikuan dukshëm në intelektin islam, i cili qëndronte me drojë para tyre, posaçërisht në kohën kur Imul-kelami (apologjëtika) arriti kulmin e vet. Pastaj filluan grindjet shkencore ndërmjet esh’aritëve, mu’tezilëve, hambelive, xheberijeve, u përhapën traktatet e Ihvanu - safave dhe mendimet e batinëve, u shtuan sektet dhe fraksionet...

Qëndrimi i Suhraverdit ndaj të gjitha këtyre rrymave ideologjike të kohës së tij ishte si i hulumtuesit preciz që mbështetet në mendjen dhe në shijen e vet, anon drejt urtësisë e sufizmit dhe mori rrugën që dallohet nga shumica e sinuoziteteve të rrugës filozofike-sufiste, mbi të cilën u formuan elementet e filozofisë së tij iluministe (ishraki) që e bëri të përjetshëm. Edhe pse i rrezikohej jeta, ai përsëri vazhdoi të luftojë për ideologjinë e vet deri në vdekje.

Konflikti ndërmjet fesë dhe filozofisë në atë kohë kishte arritur kulmin. Filozofët ishin në shënjestër të masës “ndërsa mbretërit përkrahnin masën për ta përfituar atë dhe për ta përforcuar pozitën e tyre”.

Udhëheqësi Salahudin Ejub,⁸ i cili luajti rolin më të madh për shpëtimin e vatanit islam nga sulmi krishter, mendonte se doktrinën filozofike pengonin unitetin nacional që mbështetej në besim dhe në shenjtërinë e fesë. Ai, së bashku me burrat tjerë të shtetit e urrente filozofinë duke menduar se ajo i degjeneron intelektet... Filozofia vetëm krijon dyshime, i tronditë besimet, shkakton polemika ndërsa në thelbin e fesë shpirtrat gjejnë mirësinë dhe jetën ideale.

Do të shohim pak më vonë se Suhraverdi ishte viktimë e mendimit të tillë.

Sikur që mendonte Salahuddini në Lindje, ashtu mendonte Mensuri në Perëndim. Ndër ngjarjet më të njohura historike që transmetohen në librat e historisë është urrejtja e Mensur ibn Ebi Amirit, udhëheqës i Andaluzisë, kundër filozofëve. Ai i maltretonte ata dhe i internonte, posaçërisht Ibën Rushdin, Ebu Xha'fer Dhehebiun, Ebu Abdullah Kadiun në Bixhaje dhe shumë e shumë të tjerë. Ai kishte vendosur të mos lejojë asgjë nga veprat e filozofisë dhe logjikës në shtetin e vet dhe kështu kishte urdhëruar të digjen në zjarr kurse ata të cilët merren me shkencat e tilla, të dënohen.

Mirëpo, përkundër kësaj, në atë kohë u lindën dijetarë ashtu siç lindin yjet, i shkruan mendimet e tyre me liri të plotë ngase ishin të bindur në sinqeritetin e mesazhit të tyre, nuk u frikuan nga kërcënimet dhe ndëshkimet e as nga burgu, internimi apo dëbimi. S'kemi mundësi këtu t'i cekim dijetarët të cilën lanë gjurmë të përhershme në lëmenjtë e ndryshëm të shkencës, por mjafton të theksojmë prej yjeve të epokës së Suhraverdit vetëm Gazaliun, Fahrudin Raziun, Shehrestanin⁹, Ibën Rushdin¹⁰, Ibën Tufejlil¹¹ dhe shumë të tjerë që u morën me filozofi, shkencë, letërsi, logjikë, jurisprudencën islame (fikh) etj. Të gjithë këta lanë gjurmë të përhershme në historinë e mendimit islam, të cilët e bënë të dalluar këtë epokë me njohuri të gjera, edhe pse tronditjet politike shtriheshin kudo.

III. AMBIENTI SHOQËROR

Gjendja e destabilizuar politike në kohën e Suhraverdit dhe para kohës së tij, kur u formuan shtetet e vogla, ndikoi në zhvillimin e jetës shoqërore, në ndryshimin e fenomeneve dhe në llojllojshmërinë e ngjyrave të saj, posaçërisht kur dihet se kjo epokë karakterizohej me grindjet ndërmjet rrymave dhe klasave të ndryshme duke filluar prej klasës që jetonte në komoditet e kënaqësi, klasës së të mjerëve, tregtarëve, zejtarëve të ndryshëm që zbukuronin shoqërinë me ngjyra e arte të ndryshme, jetës së shfrenuar e të mbushur përplot humbje, epshe e pasione, pastaj prej klasës së filozofëve, mendimtarëve e poetëve të cilët lanë trashëgimi në urtësi, filozofi dhe në poezinë e ngjyrosur me simbolikën sufiste, deri te fraksionet, partitë dhe sektet që e përdorën fenë si mjet për qëllimet e veta të rrezikshme politike dhe për ide destruktive...

Ne e dimë se në epokat e trazirave zgjohen mendjet dhe zhvillohen gjenitë. Ambienti përjetonte një gjallëri të çuditshme me të gjitha fenomenet dhe rrymat e ndryshme; devijimi dhe degjenerimi mbizotëronin në botën e gënjeshtreve, intrigave dhe hipokrizisë. Kjo gjë vërehej qartë në prozën e letrarëve dhe në poezinë e poetëve që afroreshin afër princërve e udhëheqësve me pangjerizmat e tyre, të cilat edhe pse kishin një frymë artistike jashtëzakonisht të bukur, përsëri nuk kishin të bëjnë me të vërtetën. Njëri prej poetëve të asaj kohe i përshkruan fenomenet dhe shpirtin e asaj jete në këtë mënyrë:

“Është zhdukur sinqeriteti, ka humbur burrëria dhe ka ngelur vetëm emri si Feniksi dhe kimia”.

Shkenca e kimisë, në mendjen e shumicës bile edhe në mendjen e dijetarëve të shquar, ishte shkencë iluzore që krahasohej me zogun përrallor Feniksin.

Poeti vazhdon me përshkrimin e fenomeneve të jetës shoqërore në kohën e Suhraverdit dhe thotë:

“Besa është shndërruar në tradhti, inteligjenca në marrëzi, drejtësia në armiqësi, njerëzia në vrazhdësi...”

Sjelljet morale kanë ndryshuar për shkak të kësaj bote koprrace, kështu që çdo i mençur ka marrë qoshin dhe çdo i ndershëm aksiomatishet sprovohet...”¹²

Kjo është një pasqyrë e ambientit shoqëror të Suhraverdit, që është përplot devijime. Ky ambient e nxiti të krijojë një filozofi të re, e cila do ta shpëtojë botën që ishte përplot mjerim. Ai me të reflektonte rezultatet e fituara nga studimet e tij të filozofisë dhe shkencës dhe atë, ashtu siç i shihte, në thelbin e fenomeneve të shoqërisë. Ai shihte dallim të madh ndërmjet realitetit dhe idealit, ndërmjet të vërtetës dhe iluzionit...

Dëshpërimi i tij u shtua edhe më tepër kur vërejti grindjet dhe konfliktet për çështje të pavlefshme që s'kanë kurrfarë lidhje me esencën dhe të vërtetën e madhe të gjërave, posaçërisht kur pa me sytë e tij tiraninë e njerëzve mbi njerëzit, mjerimin dhe vuajtjet e klasave që përbënin shoqërinë e tij dhe shndërrimin e njerëzve në robër të traditave, legjendave, besëtytnive dhe epsheve që krijoheshin nga ana e disa individëve që i njihnin vetëm sipërfaqësisht e jo edhe esencialisht çështjet fetare.

Suhraverdi vuante nga ky degjenerim moral dhe nga ky shkatërrim në natyrën e shoqërisë dhe zemra i digjej nga luftërat që zhvilloheshin herë pas herë, të cilat, sipas tij, ishin luftëra interesi e jo tjetërfare. Jeta, e cila e lartëson intelektin njerëzor dhe njeriun në botën supreme, është zhdukur nga grindjet e papastra. E gjithë kjo e turbulloi ambientin e tij dhe ngushtoi hapësirën, kështu që filloi të kërkojë shpëtim për veten dhe shpirtin e vet nga tollovia dhe devijimi që kishin kapluar vatanin e tij të madh, duke u nisur të udhëtojnë në horizonte të pakufizuara për ta gjetur urtinë dhe diturinë, në çdo vend dhe nën çdo yll..., dhe në fund vendosi të jetojë në një botë tjetër që inspirohej nga bota e iluminizmit (ishrakit), e cila me rrezet e dritës së saj formoi filozofinë e tij të shkëlqyeshme.

FUSNOTAT E KAPITULLIT TË PARË

1 Karlo Nalino, “Historia e astronomisë tek arabët në mesjetë”, vëll. I. f. 18.

2 Ebu Nasër El-Farabi (260-339/h=874-950) është njëri ndër filozofët e mëdhenj muslimanë dhe njihet si mësues i dytë. Ka origjinë turke, është i arabizuar dhe u lind në Farab pastaj u shpërngul në Bagdad ku edhe u rrit. Më vonë udhëtoi në Egjipt, Sham dhe u takua me Sejfid-Deuleti ibën Hamadanin. Vdiq në Damask. Ishte njohës i shumë gjuhëve lindore që ishin të njohura në epokën e tij dhe përpiloi afër 100 vepra, si p.sh. “El-Fusus” e cila u përkthye në gjermanisht, “Ihsa’ul-Ulum vet-tarif bi egradiha”, “Mebadi’u ehlil-medinetil-fadile”, “El-Med-hal fil-musika”, “Es-Sijase el-medenijje”, “Xhevamihus-sijase” etj. Ishte asket, nuk krenohej me pozitën apo pasurinë, anonte nga izolimi dhe zakonisht merrte pjesë në takime të caktuara.

3 Muhamed ibn Muhamed el-Gazali Et-Tusi Ebu Hamid (450-505/h = 1058-1111), Huxhxhetul-islam (autoritet i Islamit), filozof sufist dhe autor i afro dyqind veprave, si p.sh.: “Ihaju ulumid-din”, “Tehafutul-felasifeti”, “El-iktisad fil-i’tikad”, “Mihakkun-madhar”, “Me’arixhul-Kudus fi ahvalin-nefs”, “Mekasidul-felasife”, “El-munkidhu mined-dalal” etj. U lind në Tus të Horasanit pastaj udhëtoi në Nisabur, Bagdad, Hixhaz, Sham, Egjipt dhe më në fund u kthye në vendlindje ku edhe vdiq. U quajt Gazali nga emri i një fshati që quhej Gazale.

4 Ebu Ali El-Husejn ibn Abdulla ibn Sina (370-428/h = 980-1037), filozof i njohur, autor i shumë veprave në logjikë, natyrologji, teozofi e medicinë dhe siç thuhej, ishte i panjohur por Epikrati e bëri të njohur, ishte i vdekur por Galeni e ngjalli, ishte i ndarë por Raziu e tuboi dhe ishte i mangët por Ibën Sina e plotësoi. U lind në një fshat të Buharasë, jetoi dhe mësoi në Buhara, udhëtoi nëpër vende të ndryshme, polemizoi me dijetarë, u përhap autoriteti i tij dhe përpiloi afro njëqind vepra voluminoze e të vogla; formuloi poezi të mirë filozofike, mësoi gjuhën aq mirë sa që krahasohej me gjuhëtarët (filologët) e mëdhenj dhe vdiq në Hamadhan. Veprat e tij më të njohura janë: “El-Kanun” (është përkthyer në gjuhën frënge, e mësonin në shkollat frënge dhe u botua arabisht në Romë), “El-Mi’ad”, “Risale fil-Hikmeti” “Esh-shifa”, “Esrarul-Hikmetis-sherkijje”, “Urxhuze fil mentik vel-isharat ve lisamul-arab vel-ishk” dhe “Risale fi felsefetih”.

5 Fahrudin Er-Razi (544-606/h = 1150-1210), komentues, njohës i madh i shkencave racionale dhe tradicionale të kohës së vet. Origjina e tij është nga Taberistani, u lind në Rej, udhëtoi në Havarëzëm, Transoksani e Horasan dhe vdiq në Herra. Veprat e tij më të njohura janë: “Tefsirul-Kur’anil-Kerim”, “Esrarut-tenzil”, “El-Mabahith-el-mashrikijje”, “Nihajetul-ukul”, “El-Kadau vel-kader”, “En-Nefsu venmubuv-var”, “Sherhul-isharat li ibn Sina” dhe “Sherh saktiz-zend lil-Me’arri”.

6 Ahmed Hamid Es-Sarraf, “Umer El-Hajjam”, f. 5.

7 Tehdhib ibën Asakir, vëll. II. f. 189

8 Salahud-din El-Ejjubi (532-585/ = 1137-1193), udhëheqës i njohur në Islam me prejardhje nga fshati Devim, në lindje të Azerbajxhanit. U lind në Tekrit kurse u rrit në Damask. Së bashku me babain e vet i shërbeu Nuruddin Zenkit dhe prezantoi me axhën e vet Sherkon në një sulm për okupimin e Egjiptit në vitin 559/h. Gjatë këtij sulmi ushtarak, Salahuddini u dallua me karakteristika ushtarake dhe për këtë shkak, halifi El-Adid El-Fatinij e zgjodhi pas vdekjes së xhaxhait të tij në ministri dhe në udhëheqjen e ushtrisë si dhe ia dha titullin “El-Melik-En-Nasir”. Ai zhvilloi disa beteja me kryqtarët dhe korri fitore të mëdha kundër mbretit të Francës dhe atij të Anglisë.

Pushteti i tij u zgjerua deri në Nubi të Afrikës, në vendet armeniane, në Lindje deri në Mosull. Fitorja më e madhe e tij është ajo kundër francezëve në Palestinë dhe në bregdetin e Shomit që njihet si beteja e “Ditës së Xhatanit”. Edhe pse ishte njeri me merita, përsëri ishte shpirtbutë, njeri i politikës dhe luftës, kishte vizion të largët dhe ishte modest me ushtarët dhe me eprorët e ushtrisë së vet.

9 Esh-Shehrestani (467-548/h = 1074-1153), filozof i Islamit, njeri autoritativ në Ilmul-kelam (apologjetikë), në njohjen e feve të popujve të ndryshëm dhe në doktrinat e filozofëve. U lind në Shehrestan dhe u shpërngul në Bagdad në vitin 510/h, ku qëndroi 3 vjet e pastaj u kthye në vendlindje ku edhe vdiq. Veprat e tij më të njohura janë: “El-Milel ven-nihal”, “Nihajetul-Ikdam fi ilmil-kelam”, “Musare’atul-felasife”, “Tarihul-hukemai” dhe “El-Mebde’u vel-mi’ad”.

10 Ibën Rushdi (520-595/h = 1126-1198), filozof andaluzian dhe banor i Kordovës. Në Perëndim njihet me emrin “Averros” dhe është komentues i veprave të Aristotelit; autor i afër 50 veprave, si: “Felsefetu ibën Rushd”, “Faslul-Mekal bejnel-hikmeti vesh-sheri’ati minel-it-tisal”, “Tehafutut-tehafuti”, “Er-reddu ala el-Gazali”, “Bidajetul-muxhtehidi ve nihajetul-muktesidi”, “El-Kul-lij-jat” (e përkthyer në latinisht dhe hebraisht). Ishte shpirtmirë dhe mendimtar i shkathët. Halifi Mensur i dinte aftësitë e tij dhe e avancoi mirëpo armiqtë e tij e akuzuan për herezi dhe ateizëm dhe e detyruan Mensurin ta internojë në Merakish (Maroko) dhe të djeg disa libra të tij. Më vonë ia mundësoi përsëri kthimin në vatan por së shpejti vdiq dhe kufoma e tij u bart në Kordovë.

11 Ibën Tufejli (000-581/h = 0000-1185), Muhamed ibën Abdulmelik ibën Tefejl Ebu Bekër, filozof andaluzian dhe autor i veprave “Hajjibën Jakdhan” dhe “Esrarul-Hikmetil-Meshrikijje”.

12 Këtë tekst e përktheu nga poezia persiane dr. Abdulmun’im Muhamed Hasenejn në librin “Nidham El-Kenxhevij-Sha’irul-fadile”, f. 68. Poezia është vepër e poetit sufist Abdulvasi’ë El-Xhebelij.

KAPITULLI I DYTË

SUHRAVERDI NË KOHËN E VET

I. LINDJA DHE FËMIJËRIA E TIJ

Në gjysmën e shekullit të gjashtë hixhrij, midis viteve 545-549/h (1150-1155) u lind Shihabud-din Suhraverdi në fshatin Suhraverd që gjendet në lartësitë e maleve persiane, gjegjësisht në territorin e Zenxhanit, i cili është i njohur me natyrën e bukur, tokën pjellore, peizazhet e shkëlqyeshme e atraktive, luginat e bukura dhe malet e shpeshta. Zenxhani ka dhënë shumë dijetarë të njohur juristë, shkencëtarë dhe sufistë. Suhraverdi është fshati më i bukur në atë territor si dhe është vatër e shumë dijetarëve si p.sh. Imami Shihabud-din, i cili është ndër më të njohurit.

Shihabud-dini fëmijë u rrit si shumica e fëmijëve të fshatit, gjegjësisht që në fillim u edukua me frymën fetare, pra mësoi përmendësh Kur'anin, ushtroi recitimin e virdeve (lutjeve sufiste), i falte pesë kohët e namazit me kënaqësi të thellë shpirtërore, pa e penguar fare i ftohti i dimrit të madh që kaplonte në ato vende të ftohta në përcjelljen e babait të vet dhe shejhëve si dhe në zgjimin në orët e hershme për ta falur namazin e mëngjesit, bile dhe namazet e natës.

Namazi për të, edhe pse ishte i vogël, nuk ishte vetëm ruku e sexhde apo lexim i sureve, por drejtim i plotë dhe i koncentruar nga Krijuesi i Madhëruar që ta udhëzojë në rrugën e drejtë dhe të mirësisë.

Edhe pse ishte fëmijë, ai mësoi shkrim - leximin për një kohë aq të shkurtër sa që i tërë fshati filloi të flasë për të, bile edhe fshatrat tjerë të afërm.

Të gjithë bisedonin për shkathtësitë e fëmijës dhe për rrugën e tij që ndryshonte nga rruga e fëmijëve të fshatit, kryesisht nga jeta e tyre.

Kur u rrit pak, ndjeu thellë në vete se fshati nuk do t'i plotësojë dëshirat e tij dhe kështu filloi t'i ngushtohet zemra në Suhraverd, apo u ngushtuan zemrat e fëmijëve tjerë që dëshironin t'u bashkangjitet në lojërat e tyre të kota, të ngjiten nëpër male, të zbresin nëpër lugina, të luajnë e të dalin në gjueti.

Dashuria e tij për shkencë e dituri dhe shkathtësia e tij intelektuale, e detyruan ta braktisë fshatin e të shkojë në ndonjë vend ku mësimi është më i plotë dhe më i gjerë.

II. MËSUESIT E TIJ

Meraga e Azerbajxhanit është një ndër qytetet më të njohura të shkencës ngase ka dhënë dijetarë të mëdhenj dhe personalitete të shquara si në lëmenjtë fetare ashtu edhe në ata shkencorë.

Njëri prej dijetarëve më të njohur në kohën e Suhraverdit ishte shejhu Mexhduddin El-Xhili, njeri i shkencës me autoritet të lartë dhe me zemër të mbushur plot dashuri hyjnore. Shumë nxënës kanë mësuar tek ai e posaçërisht Imami Fahrud-din Razu.

Posa dëgjoji Shihabud-dini, i cili ishte fëmijë dhe adhures i ditorisë, shpejtoi tek ai për të mësuar. Orët e mësimi të tij ishin të mbushura me nxënës që ishin adhures të ditorisë, e që vinin nga vende dhe nacionalitete të ndryshme. Qarqet mësimore të atyre dijetarëve kanë luajtur rolin e universiteteve të sotshme. Shihabud-dini është takuar me Fahrud-din Raziun në qarkun mësimor të shejhut Mexhduddin dhe e kanë përcjellur me shumë vëmendje edhe pa patur kurrfarë lidhje paraprake përveç lidhjes së re, eventualisht lidhjes mësimore tek shejhu.

Raziu ishte i pasionuar pas mësimëve në lëndën e Ilmul-kelamit (apologjetikës), kurse Suhraverdi pas Ilmul-kelamit dhe logjikës si parapërgatitje për studimet filozofike.

Suhraverdi tregoi interesim më të madh për mësimet e filozofisë dhe për shkak të shkathhtësisë dhe aftësisë së tij, gjithmonë zhvillonte dialogje. Aftësia e tij për dialog e polemikë përsëritej nga goja e secilit që e njihte atë apo që kishte diskutuar me të. Kjo mënyrë i ndihmoi shumë të thellohet në studimet e filozofisë dhe t'i forcojë argumentet ndaj palemizuesve të tij.

Pas prezentimit në mësimet e shejhut Mexhduddin El-Xhili dhe pas marrjes së mësimëve themelore, ndjeu në vete nevojën për horizonte më të gjera. Kështu, para tij ishte Esfehani, i cili po ashtu ishte qendër e diturisë...

Udhëton prej Zenxhanit në Azerbajxhan e Esfehan, viziton shkollat, takohet me dijetarët dhe hulumton veprat e çmueshme, posaçërisht veprat e Ibën Sinasë.

Ai praktikonte një jetë të tillë prej fëmijërisë dhe sapo dëgjonte për ndonjë njeri të njohur apo për ndonjë libër të rëndësishëm, ia mësyente!

Gjatë kësaj periudhe, prej fillimit të jetës së tij e cila përkundej mes shkencave fetare, atyre filozofike dhe drejtimit fetar që e drejtoi nga bota e sufizmit të ndritshëm, filluan ta përfitojnë qarqet sufiste dhe të ndikojnë shkrimet e udhëheqësve sufistë kështu që filloi t'i shkruajë preokupimet e tij shpirtërore në traktate për ta treguar qëndrimin e tij ndaj fesë, jetës dhe gjithësisë.

Preokupimet e tij shpirtërore ishin të përziera me frymën filozofike sufiste ndërsa traktatet ua dedikonte shokëve të vet në Esfehan.

III. TALENTI I TIJ I HERSHËM

Jeta e intelektit e përcolli Suhraverdin që nga fëmijëria e deri në arritjen e kulmit të saj. Ai përfjetoj shumë vuajtje, mundime, lodhje, ashpërsi e tronditje për hir të arritjes në botën e të vërtetës dhe në Qenien hyjnore.

Filloi jetën e nxënësit në shkollat dhe në qarqet e xhamive, dëgjonte me vëmendje imamët dhe shejhët mirëpo kjo jetë shumë shpejtë përfundoi ngase kaloi në radhët e mësuesve, pra prej nxënësit të talentuar u bë mësues udhëzues dhe imam i njohur.

Pas mësimet të gramatikës arabe, jurisprudencës islame, tefsirit dhe logjikës u bë dijetar i sufizmit dhe filozofisë, i cili lexon e mediton, polemizon e diskuton, shkruan e përpilon, zbulon dhe filozofon...

Profesorët e tij habiteshin me talentin e tij të hershëm dhe ngushtoheshin nga pyetjet, diskutimet, dialogjet, konkluzionet dhe ekskurset e tij; shpeshherë ua tejkalojnë me të njohurit dhe të kuptuarit e tij...

Për një kohë të shkurtë ua tejkaloj dijetarëve paraprakë dhe arriti ta themelojë metodën e filozofisë së tij iluministe (ishraki), jo në bazë të shkrimeve të filozofisë dhe sufistëve por në bazë të asaj që e ndiente në vete, pa marrë parasysh moshën e tij rinore.

Qëllimi dhe pikënisja e tij për hir të së vërtetës, ishin faktorë që e shtyen të harrojë çdo gjë që ka në gjithësi vetëm për ta arritur Qenien e Lartë nëpërmjet metodës së "çlirimit". Lexoi atë që e shkruan filozofët e Greqisë, Persisë e Indisë dhe atë që e shkruan kelamistët¹, sufistët muslimanë e pastaj krijoi për vete një filozofi sinkretike nga të gjitha këto filozofi që mbështetet më së shumti në jetën e "meditimit" dhe "çlirimit". Ai kaloi prej sufizmit dhe studimeve të logjikës në shikime të reja filozofike, të cilat gjenden në shumicën e traktateve dhe veprave të tij dhe formoi "filozofinë e tij iluministe (ishraki)". Pra, Suhraverdi konsiderohet prijës dhe themelues i shkollës së madhe iluministe.

IV. UDHËTIMET E TIJ

Nga natyra e tij kishte dëshirë të madhe të udhëtojë e t'i vizitojë vendet e ndryshme dhe sapo ndalej në ndonjë vend, menjëherë i kërkonte dijetarët, i hulumtonte veprat e vlefshme dhe merrte diturinë prej sufistëve eminentë për të arritur idealin e lartë, kryesisht prej sufistëve që ishin larguar nga kënaqësitë e kësaj jete për hir të arritjes të së vërtetës dhe njohjes së dritave të së vërtetës.

Ai u takua me emirin e Esfehanit dhe Dijar Bekrit, Harbut imadud-din Kura Arsllan dhe u nderua aq shumë sa që emirit ia kushtoi veprën "El-Elvah-el-Imadijje".

Edhe pse u prit mirë në Dijar Bekër e Harbut, përsëri nuk qëndroi shumë për shkak se shpirti i tij e detyroi të udhëtojë në horizonte të gjera, ngase mendonte se ndoshta dituria e kërkuar fshehet në ndonjë vend tjetër!

Shpirti i tij në brendi përjetonte kontraste, posaçërisht pasi që ia kushtoi zemrën botës së lartë dhe mendonte për të, si në botën e zgjimit ashtu edhe në atë të gjumit. Nuk i shkonte kot asnjë minutë prej kohës së tij pa u insipruar me ndonjë gjë të re. Këtë përvojë, vuajtje e mundim ai e përshkruan kështu:

"Ja, jetova afër 30 vjet nëpër udhëtime e hulumtime për të kërkuar ndonjë shoqërues që ka njohuri shkencore, por s'gjeta asnjë që ka njohuri për shkencat fisnike dhe që beson në to".

Ai nuk ishte i kënaqur me të gjitha udhëtimet që i bëri; edhe pse lexoi shumë, u takua me dijetarë të njohur, prezantoi nëpër qarqet shkencore e sufiste, kaloi kohë të gjatë me filozofë e dijetarë, ishte i vetëdijshëm se shumë gjëra të mëdha ende janë të pazbuluara për të! Për këtë, ai udhëtoi në vende të ndryshme të botës për ta arritur njohjen e këtyre çështjeve të pazbuluara dhe heqjen e perdes nga zemra e tij, e cila kishte mbuluar çdo qelizë të mendjes së tij.

Diskutimet që i zhvilloi me njerëzit gjatë udhëtimeve, nuk i plotësuan kërkesat e tij ngase dëshironte atë që është më e lartë në të vërtetën e gjithësisë, pejgamberisë dhe Qenies hyjnore...

Diskutimet dhe dialogjet e tij ishin më të rrepta se meditimet e tij dhe nuk mbështetej në tekste por në argumente dhe në intelekt, ngase dëshironte ta arrijë atë që nuk e arritën paraprijësit e tij. Kur i ngushtohet zemra në diskutimet e thella, largohej në vetmi e meditim ngaqë në botën e vetmisë dhe meditimit i zbuloheshin gjendjet, të cilat e lartësonin në horizontet shpirtërore, ia qetësonin shpirtin dhe e normalizonin grafullimin e tij.

Edhe pse ishte i ri, ai u bë i njohur dhe jehona e emrit të tij fluturoi në horizonte e u radhit në radhët e elitës së gjenive dhe dijetarëve...

Ai vazhdoi të udhëtojë prej një vendi në vend tjetër gjersa vdiq në qytetin Haleb.

V. MENDIMET E DIJETARËVE PËR TË

A. Mendimet e më të vjetërve

Bashkëkohanikët e tij na kanë lënë shumë shënime dhe mendime që zbulojnë disa karakteristika të tij individuale e intelektuale dhe për shkak të amanetit shkencor do t'i cekim vetëm disa prej tyre:

1. Shejh Fahrud-din Mardini² e përshkruan si dijetar të thellë dhe mjek e komentues i veprave të Ibën Sinasë. Suhraverdi kishte udhëtuar në Mardin dhe kishte zhvilluar me të diskutime e dialogje të rrepta, pas të cilave shejh Fahrud-dini dha këtë deklaratë: "Sa i zgjuar dhe sa gjuhëtarë i mirë është ky djalosh! Nuk kam hasur në kohën time asnjë

sikur ky, por frikohem për të nga shpejtimi, pamaturia dhe përmbajtja e paktë e tij që mund ta dëmtojnë”.

Paragjykimi i këtij shejhu doli i vërtetë! (Për këtë do të flasim në fund të këtij kapitulli).

2. Jakuti (575-626/h) në veprën e vet “Mu’xhemul-Udeba’i” thotë: “Shibahud-din Ebul-Fetuh Es-Suhraverdi ishte fakih (jurist), shafi’it, usulist, letrar, poet, filozof, artist e polemist si dhe ka ngadhënjyer në çdo polemikë e diskutim.”

3. Ibën Ebi Usajbi’a (595-667/h) në veprën “Ujunul-Enba’i” thotë: “Suhraverdi ishte i vetmi i kohës së vet në shkencat racionale, njohës i shkencave filozofike, i shkathët në usuli fikh, jashtëzakonisht i zgjuar, kishte instinkt të mirë, elokuent dhe dituria e tij ishte më e gjerë se mendja e tij.”

4. Ibën Hal-likani (608-681) thotë: “Suhraverdi ishte prej dijetarëve të kohës së vet; ka mësuar filozofinë dhe usuli fikhun te Shejh Mexhdud-din El-Xhili derisa fitoi eminencë në to”.

Edhe pse ka edhe shumë deklarata tjera të njëjta, mendoj se mjaftojnë vetëm këto për të konfirmuar gjenialitetin e këtij të riu.

B. Mendimet e të rinjve

Kur bisedojnë bashkëkohanikët tanë për të, kur i studiojnë mendimet dhe veprat e tij dhe kur e krahasojnë filozofinë e tij me atë të paraprijësve të tij, konkludojnë se intelekti i tij i lirë iluminist (ishraki) nuk është kufizuar vetëm brenda suazave të problemeve racionale por kishte horizont më të gjerë dhe mendime e ide të lira. Për këtë, ata e quajnë udhëheqës të parë dhe themelues i shkollës iluministe islame (ishraki).

Një grup orientalistësh gëzon merita të mëdha për shkak se kanë zbuluar aspektet e gjenialitetit të tij, kanë botuar disa libra të tij, kanë përmbledhur mendimet e tij metafizike dhe filozofinë iluministe (ishraki), kanë pasqyruar përgjithësisht aspektet e jetës së tij dhe i kanë krahasuar mendimet e tij me mendimet e filozofëve më të hershëm grekë dhe bashkëkohorë. Në krye të orientalistëve, të cilët patën interesim për veprat dhe mendimet e tij, ishin Brokelmani e Rojteri, gjermanë, dhe Fon den Bergu holandez, i cili ka shkruar për të një kapitull në Enciklopedinë Islame dhe e ka përkthyer veprën “Hejakilum-nur” në gjuhën holandeze; pastaj ishte Masinjoni, i cili ka folur për të gjatë hulumtimeve mbi Hal-laxhin; Paul Krausi, i cili ka shkruar shumë për të dhe ka botuar disa traktate të tij, posaçërisht traktatin “Esvat exhnihati Xhibril; Henry Korbin, orientalist francez, i cili është interesuar shumë për jetën e Suhraverdit dhe filozofinë e tij si dhe ka botuar një përmbledhje të traktateve të shumta të tij me titull “El-hikmetul-meshrikijje”. Sipas Henri Korbinit, personaliteti dhe veprat e Suhraverdit paraqesin thesar të çmueshëm në historinë e mendimit islam.

Përveç tyre edhe shumë autorë e mendimtarë arabë kanë studiuar veprat dhe personalitetin e tij, duke u mbështetur në frymën e re të hulumtimeve të lira filozofike.

Kështu, studimet e ndryshme të shkrimtarëve muslimanë dhe orientalistë mbi personalitetin e këtij filozofi sufist jetëshkurtë, të cilat mbështeten në aspektin e jetës racionale dhe jetës shpirtërore, qoftë mbi personalitetin apo mbi idetë e tij, filluan të shtohen. Studiuesit gjithashtu japin pasqyrime, të cilat janë herë të bukura sepse kanë të bëjnë me gjenialitetin e tij të shkëlqyeshëm e herë pikëlluese, sepse paraqesin fundin e mjerueshëm tragjik të jetës së tij.

C. Pasqyrimi trupor fizik

Reputacioni i Halebit si qendër kulturore islame, i ndali udhëtimet e Suhraverdit nëpër vendet e ndryshme, kryesisht pas qëndrimit të tij një kohë në Mardin me shejhun dhe mjekun Fahrudin.

Halebi në atë kohë ishte nën sundimin e Dhahir Gazi⁴ ibn Salahuddin, i cili punonte shumë në përfundimin e lëvizjes shkencore, të cilën e kishin filluar ministri El-Kadi Beha'uddin ibn Shed-dad⁵ dhe Nurud-din Mahmud Zenki, edhe atë me ndërtimin e shkollave dhe përkujdesjen për dijetarët, gjë që shkaktoi rikthimin e pozitës së lartë që ka pasur gjatë epokës së Hamedanive.

Shkolla "El-Halevijje" ishte një ndër shkollat më të njohura në Haleb sepse në të, gjatë asaj kohe, ligjëronin dijetarë të njohur si p.sh. juristë, usulistë, kelimistë (apologjetë), letrarë dhe poetë.

Autoriteti i Suhraverdit ishte përhapur aq shumë sa që menjëherë pas ardhjes së tij në këtë qytet, dijetarët shpejtuan të njoftohen me këtë personalitet gjenial që kishte arritur shkallë të lartë në shkencë edhe pse ende ishte në moshën rinore, mirëpo pamja e tij e jashtme nuk i impresionoi pritësit e tij dhe është për t'u habitur se si ky aspekt luante rol të rëndësishëm dhe ndikonte në shpirtat e shumicës, bile edhe te dijetarët!

Edhe pse Suhraverdi ishte djalë i ri, nuk interesohej për pamjen e jashtme të tij, prandaj disa historianë e përshkruan kështu: "Përbuzës i trupit, i rrobafëlliqur, i trupfëlliqur, nuk i lanë as rrobat, as trupin e as duart si dhe nuk i shkurton thonjtë e as flokët". Disa shkuan aq larg sa që thanë se edhe morrat i janë dukur!!!

Ky përshkrim ndoshta përputhet me moskujdesin e tij ndaj gjërave me të cilat mburren njerëzit, mirëpo assesi nuk mund të pranohet se kishte rroba të fëlliqura (sepse ishte sufist i devotshëm). Unë mendoj se kjo është një hiperbolë nga transmetuesit ose nga urrejtja që ushtrohej prej armiqve të tij juristë!

Në të vërtetë Suhraverdi nuk interesohej për pamjen e jashtme dhe në këtë çështje janë unanimë shokët dhe armiqët e tij, por jo deri në atë shkallë që u cek pak më parë.

Një nxënës i tij, autor i librit "Nuz-hetul-Ervah", i quajtur Sheherzuri, flet me respekt për Suhraverdin dhe thotë: "Ishte trupdrejtë, kishte flokë dhe mjekër të kuqe, dëgjonte muzikë dhe rreptësisht urrente çdo luks të kësaj bote; në disa raste vishte rroba të gjera e të gjata me çallmën që kishte ngjyra të shkëlqyeshme kurse në disa raste tjera, vishte rroba të vjetra. Shumë herë vishte rroba sufiste."

Ibn Rekika rrëfen një ngjarje kështu:

"Gjersa ishim duke ecur së bashku në xhaminë "Mejja Farikin", ai kishte veshur një xhybe me ngjyrë të kaltër, në kokë kishte një shami të gjatë dhe ishte me nalle. Në atë çast më takoi një shok imi, m'u afrua prej anësh e më tha: A s'ke ndonjë tjetër por këtë ta shoqërosh? Unë i thashë: Hesht se ky është zotëriu i kohës, Shihabud-din Suhraverdi. Meqë fola me respekt, u habit dhe u largua!

Edhe pse nuk kujdesej për pamjen e jashtme të tij, dijetarët i afroreshin, njoftoheshin dhe i shprehnin mirëseardhje.

Ç. Përjetimet e tij tragjike

Pas ardhjes në Haleb, filloi të prezentojë si nxënës modest në ligjëratat e dijetarit të njohur Ihtiharud-din, të cilat zhvilloheshin në shkollën "El-Halevijje", ngase dëshironte të mësojë prej tij atë që nuk kishte mundësi ta arrijë më parë. Ditët kalonin dhe ai i ndiqte me vëmendje ligjëratat e tij, mirëpo pas një kohe, filloi të ndiejë se nuk ka kurrfarë dobie prej tij kështu që filloi jetën e dialogjeve dhe diskutimeve me mësuesit dhe me juristët e Halebit dhe për këtë, ata filluan të marrin qëndrim jomiqësor ndaj tij. Kështu, mendimet dhe idetë e tij filluan të mbizotërojnë në ambientet shkencore, gjegjësisht në shkollat, xhamitë dhe takimet shkencore. Ai fitoi autoritet aq të madh sa

disa filluan ta respektojnë e disa ta urrejnë. Gjendja e tij ishte gjendje e njerëzve të ditur, të cilët posa paraqiten në shoqëri, ballafaqohen me elementet e injorantëve dhe të të marrëve që orvaten ta shuajnë dritën, aftësinë dhe gjenialitetin e tyre.

Polemikat shkencore u shndërruan në armiqësi të rreptë saqë juristët filluan të trillojnë gjëra që s'i ka thënë derisa arritën sukses në nxitjen e urrejtjes së popullit kundër tij, posaçërisht pas polemizimeve në të cilat dështuan, përveç mësuesit të tij, shejhut të shkollës "Halevijje", i cili e afroi afër vetes.

Ky respekt i shejhut ndaj tij e shtoi edhe më tepër urrejtjen e armiqve të cilët orvateshin që diturinë e tij ta shndërrojnë në injorancë, udhëzimin e tij në humbje, të vërtetën e tij në dyshim, besimin e tij në kufër, sufizmin e tij në besëtytni, filozofinë e tij në herezi dhe të gjitha punët e mira të tij në të këqija.

Urrejta arriti kulmin kur e ofroi shejhu me sulltanin, i cili e pranoi edhe pse u përhapën shumë gënjeshttra rreth pozitës së tij shkencore, akuza për herezi dhe devijim në besim.

Sulltani dëshiroi t'i vërtetojë fjalët e dijetarëve vendas dhe realitetin e këtij dijetari kështu që e priti në pallatin e vet të bukur, i shprehu mirëseardhje dhe zhvilloi një bisedë të gjatë rreth thashethemeve. Suhraverdi iu përgjigj ashtu që menjëherë u konfirmua lartësia e urtësisë dhe iluminacioni i mendjes së tij si dhe doli në sipërfaqe dallimi i madh ndërmjet intelektit të "dijetarëve vendas" dhe intelektit konstruktiv të Suhraverdit. Pas bisedës së gjatë, sulltani e pranoi në mesin e të afërmeve të vet dhe ia dha postin më të lartë. Ky afrim shkaktoi rritjen e tensionit të urrejtjes në zemrat e dijetarëve aq shumë saqë filluan ta sulmojnë në çdo rast, edhe me çështjet më të imta si dhe ta akuzojnë për ateizëm dhe herezi.

Suhraverdi gjendej në Lindje kurse armiqët juristë në Perëndim...!

Suhraverdi qëndroi në Haleb për ta vazhduar mesazhin e vet iluminist, për t'i shkruar mendimet dhe idetë, për të krijuar teori më të sinqerta në filozofinë islame e pastaj t'i vazhdojë udhëtimet nëpër kryeqendrat tjera, si në Lindje ashtu edhe në Perëndim dhe të përfitojë dituri dhe njohuri ngase natyra e tij i ngjante natyrës së dijetarëve që nuk ngopen me dituri...

Zemra e tij ishte e mbushur me shpresa të mëdha ngase e kuptoi filozofinë e Greqisë, Indisë, Persisë dhe filozofinë islame. Nga kjo njohuri e përgjithshme, ai dëshironte të krijojë një filozofi të re që vërehet qartë në filozofinë iluministe.

Ai e arriti këtë dituri në moshën tridhjetëvjeçare pra, a thua sa do të arrinte në moshën gjashtëdhjetëvjeçare?

Ai në Haleb caktoi programin e jetës së tij, filozofinë dhe veprat që do t'i përpilojë por kundërshtimet e juristëve jo vetëm që e penguan në veprimtarinë e tij krijuese, por ia vështirësuan edhe jetën dhe sikur të mos ishte mbrojtja e sulltanit, do të likuidohej.

Masa e gjerë halebiane u nda në dy grupe, njëri e përkrahte kurse tjetri e sulmonte.

Për çka?

Ngadhënjimi i tij mbi ta nxiti urrejtjen e tyre për likuidimin fizik të tij, posaçërisht pasi ngadhënjimi i tillë ua rrezikoi pozitën në shoqëri, kryesisht te sulltani. Kështu, (kundërshtarët) caktuan një delegacion për t'u takuar me Sulltan Dhahirin dhe morën me vete një masë të gjerë të popullit për të siguruar përkrahjen. Ai i dëgjoi me vëmendje dhe pastaj diskutoi me ta në qetësi dhe ua dështoi planin. Ata kërkuan prej sulltanit të urdhërojë ekzekutimin e Suhraverdit, por si të derdhet gjaku i një dijetari të ri sufist që kishte zemrën të mbushur me dashuri ndaj Zotit dhe që gëzonte renomenë e sufistëve të mëdhenj!?

Sulltani Dhahiri refuzoi talljen me mendimtarin iluminist dhe i ktheu nga kishin ardhur duke mos marrë parasysh intrigat që pengojnë lirinë e mendimit dhe produktivitetin konstruktiv.

Kështu, juristët u nevrifikosën nga qëndrimi i Dhahirit në mbrojtjen e Suhraverdit, iu drejtuan babait të tij Salahud-dinit i cili ishte i njohur me devotshmërinë, tahvallëkun dhe urrejtjen etj., kundër filozofëve dhe logjistëve, dhe i nxitën emocionet e tij fetare me pretekst se shoqërimi i Dhahirit me Suhraverdin do ta prishë besimin e tij dhe të popullit, posaçërisht me letrën që ia dërguan në të cilën shkruante: “Mbroje fëmijën tënd ngase, në të kundërtën, do të priset besimi i tij.”

Salahud-dini u obligua t’i shkruajë birit të vet dhe të kërkojë largimin dhe internimin e Suhraverdit mirëpo Dhahiri, i cili e njihte bukur shënimin e kësaj tragjedie, nuk e realizoi urdhrin e babait të vet.

Tollovia u ripërhap përsëri dhe dijetarët u revoltuan, gjë që rishkaktoi ndarjen e njerëzve në dy grupe: grupin që e përmban dhe grupin që e refuzon.

Gjykatësi Ibn Sheddad thotë: “Qëndrova në Haleb dhe pashë banorët e tij të ndarë; disa pranonin sinqeritetin e tij kurse disa e akuzonin për herezi! Zoti është më i dituri!”

Po! Dijetarët u revoltuan nga sjellja e Dhahirit, i cili e mori në mbrojtje atë që e diskutoi me ta dhe zbuloi shumë gjëra të injorancës së tyre. Ndër më të revoltuarit prej tyre ishin Zejnud-din ibn Hamid dhe Mexhduddin ibn Hamid, të cilët përsëri i tubuan njerëzit dhe instistuan që Dhahiri ta realizojë vendimin e babait të vet.

Dhahiri pa se mënyra më e mirë për të dalur nga kjo grackë ishte organizimi i një debati rreth çështjeve që ishin diskutabile ndërmjet tyre dhe Suhraverdit, ngase ishte i bindur se Suhraverdi do t’i ngadhënjë e do ta qetësojë gjendjen kaotike. Kështu, kërkoi prej tyre që t’i japin një kohë të caktuar derisa t’i shkruajë babait të vet për një debat të tillë. Pasi që pranuan, ai i dërgoi një letër Salahud-dinit, me të cilën kërkoi të organizohet një debat para se ta internojë. Këtë propozim Sulahud-dini e pranoi dhe së shpejti u përhap në popull, në qarqet e shkencës, shkollave e xhamive, kurse në shpirtat e injorantëve pritej me padurim dënimi i këtij heretiku. Injorantët veç e kishin dënuar me vdekje para se të zhvillohej debati dhe para urdhrin të sulltanit për ekzekutimin e tij, por sidoqoftë kjo është logjika e masës injorante, e cila mund të luaj rol të rrezikshëm në çështjet e mendimit.

Pas disa ditëve u thirr debati dhe filluan pyetjet e ndryshme kurse, ai përgjigjej me qetësi, maturi, fakte e argumente, gjegjësisht me argumente të logjistëve, me fakte të filozofëve dhe me shpirtin e sufistëve, të cilët merrnin fuqinë nga Zoti.

Këto fakte e argumente u refuzuan ngase filozofia konsiderohej si një humbje e falsifikim dhe se kush merret me të, ka besim të prishur. Ata e sulmonin Suhraverdin për shkak se refuzonin argumentimin e logjistëve edhe pse argumentet e tij nuk ishin të marra nga filozofët por nga thelbi i fesë. Sidoqoftë, ata i konsideronin argumentet e tij si sofistike ngase i ka përzier shkencat fetare me logjikën e mbushur përplot risi e negativitete, edhe pse ata vetë e sulmonin me të njëjtën logjikë.

Meqë u zhvillua një debat shumë i gjatë, në fund e pyetën: “Ti ke thënë në disa vepra tua se Zoti mund të krijojë pejgamberë, kurse një gjë e tillë është e pamundshme”.

Suhraverdi i pyeti: “Në çfarë mënyre është e pamundshme”? Zoti Krijues është i gjithëfuqishëm dhe para se t’i informojë pyetësit për dallimin ndërmjet kontingjentit në vete dhe kontingjentit që ceket në Kur’an, se ende nuk ka ndodhur, e penguan dhe e akuzuan për kufër, e larguan nga besimi, e sulmuan për devijim të besimit dhe në shpejtësi morën vendimin në të cilin akuzohej për kufër dhe lejohej ekzekutimi i tij.

Ku është ky vendim i shkruar? Gjithë historianët që shkruajnë për sulltan Dhahirin dhe Suhraverdin, e cekin vetëm sipërfaqësisht pa e transmetuar tekstin origjinal.

Kështu, komploti korri sukses kurse Suhraverdi u akuzua për kufër e devijim dhe u dënua me vdekje.

Sulltan Dhahiri u prek shumë nga ky përfundim dhe u orvat ta mbrojë nga intrigat dhe komploti i tyre por s'pati sukses! Kështu, Dhahiri pranoi fetvanë e juristëve dhe urdhëroi realizimin e vendimit, por si të realizohet?

Të vritet, të kryqëzohet apo t'u dorëzohet kundërshtarëve që do ta copëtojnë trupin e këtij heretiku?

Supozojmë se sulltan Dhahiri ka kërkuar prej shokut të vet filozof të zgjedh mënyrën e ekzekutimit ndërsa Suhraverdi ka kërkuar të burgoset e të privohet nga harja dhe pirja deri në vdekje.

Mesa duket, Suhraverdi ka dëshiruar ta sprovtojë veten dhe ta realizojë qëndrimin e vet sufist me një vdekje të tillë.

Jeta e sufistëve është një lloj vuajtje ose shkrirje për hir të së vërtetës supreme dhe s'ka gjë më të bukur për sufistin se largimi shumëditor nga harja e pirja dhe të jetojë si asket derisa të takohet me Zotin e tij!

Transmetimet rreth vdekjes së tij janë të ndryshme. Sipas një transmetimi, sulltan Dhahiri e ka burgosur pastaj e ka ngulfatur në burgun e kalasë së Halebit, kurse sipas një transmetimi tjetër, sulltani ka urdhëruar vrasjen e tij dhe mbërthimin shumëditor në dru.

Transmetimi i Sebt ibn Xheuzija në historinë e tij nga Ibën Sheddadi, thotë: "Në ditën e premtë (xhuma), pas namazit të ditës së dhjetë të Dhil-Hixhxes, në vitin 587/h, Shihabud-din Suhraverdi është nxjerrur i vdekur nga burgu i Halebit dhe shokët e tij janë larguar".

Po, shokët e tij u larguan dhe u turpëruan nga tirania që dëmtoi lirinë e mendimit.

Kjo ngjarje ndikoi shumë në sulltan Dhahirin i cili u pendua dhe filloi t'i urrejë të gjithë që e futën në këtë kurth të vështirë që shkaktoi humbjen e këtij filozofi të urtë, i cili u çlirua nga çështjet e kësaj bote dhe shkroi meditimet më të pastra gjatë moshës së tij të re!

Sulltani u pendua por si të veprojë?

Historianët thonë: "Ai është hakmarrë ndaj të gjithëve që vendosën për vrasjen e tij, i burgosi, i dënoi dhe konfiskoi prej disave pasuri të mëdha".

A thua i qetësoi zemrat e dashamirëve të Suhraverdit me një vepër të tillë?

Ndoshta..., por nuk mund ta kompensojë mendimin ngase Suhraverdi do të mbetet pikë e zezë në historinë e Dhahir Ejjubit, edhe pse ishte i njohur me veprat e tij të mira.⁸

FUSNOTAT E KAPITULLIT TË DYTË

1 Shkenca e cila merret me studimin e argumenteve racionale dhe me mbrojtjen e besimit nga kundërshtarët quhet “Ilmul-kelam” (apologjetikë), kurse ai që merret me këtë shkencë quhet “kelamist” (apologjet). Mendimet rreth shkakut të emërimit të kësaj shkence me këtë emër janë të ndryshme: sipas disa njerëzve quhet “Ilmul-kelam” për shkak se problemi më i rëndësishëm i periudhës së hershme ka qenë problemi i fjalës, “Kelamit” të Zotit dhe krijimit të Kur’anit; ose sepse mbështetet në dialog të pastër rreth çështjeve të besimit e jo edhe në vepër praktike; ose pse u shqyrtuan çështjet, të cilat nuk janë shqyrtuar nga selefi; ose ngaqë i ngjanë logjikës. (Duhal-islam, vëll. 3, f. 9).

2 U lind në Mardin më 25 Dhul-hixhxe 594/h dhe vdiq në vitin 677/h.

3 Doktorët: Ahmed Emin, Abdurrahman Bedevi, Ibrahim Madhur, Sami Neshshar, etj.

4 Sulltan Edhdhahir El-Ejjubi (568-613/h = 1173-1216), i biri i sulltan Salahuddin Ejubit, mbret i shtetit ujubij. U lind në Kajro dhe i jati i tij ia dorëzoi Halebin në vitin 582/h, ku qëndroi deri në vdekje. Varri i tij gjendet në xhaminë që është përballë kalasë së Halebit.

5 Ibën Shed-dad (539-632/h = 1145-1234), Jusuf ibën Rafi’ë ibën Temim El-Esedi, Behaud-din, Ebul-Mehasin, ibën Shed-dadi historian dhe gjykatës i njohur; u lind në Mosull kurse u rrit në Haleb. Sulltan Salahuddin e caktoi gjykatës në gjykatën e Askerit dhe Bejtul-Makdisit si dhe përgjegjës të vakëfeve. Pastaj u caktua gjykatës në Haleb deri në vdekje. Ky njihet edhe si Ibnul-Hal-lihan; veprat e tij janë: “En-nevadir es-sultanijje”, “Tarih Haleb”, “Delailul-Ahkam”, “Melxhe’ul-hukkam inde iltibasil-Ahkam” dhe “Fadlul-xhihad”.

6 Zerbul (term persian)

7 Harbende (term persian)

8 Pas vdekjes së tij, një poet shkroi mbi varrin e tij këtë epitaf:

Pronari i këtij varri ishte margaritar

i fshehur, të cilin Zoti e nderoi!

Ditët nuk e njohën vlerën e tij

dhe për shkak të zilisë e mbuluan!

Varri i tij sot gjendet afër postës së vjetër, që është shndërruar në stacion të policisë.

Populli ende e quan “Bevapetu Es-Sari Verdi” në vend të “Bev-vabetu Suhraverdi”.

KAPITULLI I TRETË

ASPEKTET E MENDIMIT TË SUHRAVERDIT

I. SUFIZMI I TIJ

Edhe pse Suhraverdi jetoi një kohë të shkurtë, gjegjësisht u dënua me vdekje në moshën 36 vjeçare, ai hapi një rrugë të gjatë në zhvillimin e intelektit. Qysh në moshën fëmijërore ai anoi nga bota e sufistëve, të cilët zhvlerësonin aspektet e jashtme të jetës, largoheshin nga dëfrimet, epshtet dhe jetonin jetë asketike dhe eremite me qëllim që të lirohen prej çdo gjëje që ekziston në të (në botën dhe jetën e dunjasë). Jeta asketike është edhe “kusht për t’u ngritur prej ekzistencës njerëzore të ngushtë e të kufizuar në shkallën e eternalitetit të përhershëm dhe jetës permanente si dhe për të fituar një shkallë qenësore hyjnore”. Ai u njoftua me sufizmin e Hal-laxhit, i cili vraponte pas dritës hyjnore, gjegjësisht i pa dritat e bukura të sufizmit të tij, të cilat e tërhoqën në botën e tij dhe kështu, menjëherë u largua nga kjo botë e mbyllur, veshi rrobat e sufistëve, sipërfaqësisht dhe esencialisht, filloi t’i ndjekë gjurmët e tyre dhe ta preokupojë zemrën e vet me çdo gjë që e shpiente drejt emanacionit hyjnor.

“I madhëruar je, o Zoti ynë, o Krijues i dritës dhe i parimit të ekzistencës! Na furnizo me përmallimin për t’u takuar me Ty, për të hipur në botën e madhësisë Tënde! Bëri qeniet tona të pastra, të përkryera dhe bëri që Ty të të rikthehen! Me të vërtetë Ti je i fuqishëm,¹ ke mundësi për çdo gjë² dhe Ti je i Madhëruar e i Famshëm³!

Mirëpo kjo jetë sufiste, e cila i zbuloi shumë botë, nuk ia plotësoi dëshirën për dituri prandaj iu qas botës së intelektit që të arrijë atje ku nuk kanë mundur të arrijnë sufistët, filozofët dhe kelmistët (apologjetët). Kështu, ai filloi t’i studiojë me vëmendje të plotë jetën, veprimtarinë dhe thëniet e tyre derisa refuzoi shumë ide e mendime pas kritikave dhe pastrimit të tyre dhe pranoi një doktrinë apo filozofi të re, të cilën e konsideroi thelb të urtësisë dhe emanacion iluminativ.

Ai gjithashtu shqyrtoi jetën e filozofëve bashkëkohanikë edhe atë me anë të metodës së mendimit dhe shpirtit, gjegjësisht shqyrtoi elitën e zgjedhur në mesin njerëzor. Njerëzia e tij iluministe ishte gjëja më e reflektuar në jetën e tij sufiste e filozofike. Sipas tij, filozofët janë “burra të një familjeje dhe degë të një druri që jep fryte dhe dobi të bekuara, p.sh. edhe pse Empedokle, Pitagora, Platoni, Aristoteli, Buda, Hermes, Mezdeku dhe Mani u përkasin popujve të ndryshëm, ata përsëri janë bij të njerëzisë dhe bartës të mesazheve të paqes dhe përmirësimit.”⁴

Edhe pse shpirti i tij ishte përzier me shpirtat e tyre nga aspekti meditues e filozofik dhe nga shikimi i të vërtetës së jetës, ai nuk e humbi personalitetin e vet por veproi sikur filozofët e shkathët, të cilët analizojnë çdo mendim nga të gjitha prizmat, kritikojnë dhe sjellin mendime të reja që janë më të shkëlqyeshme, më të ndritshme dhe më iluminative. Si shembull konkret është filozofia greke, të cilën e përkthyen arabët, posaçërisht logjika aristoteliane, e cila qëndron një kohë të gjatë si “ligj i intelektit që nuk kritikohet dhe si metodologji konstante shkencore që ka definicione e përkufizime të paluhatshme, parime e rregulla të përvokueshme dhe analogji që shpiejnë në të vërtetën dhe në njohjen ashtu siç është”.⁵

Këtë logjikë të përzier me teozofitë e filozofëve, shumica e juristëve, usulistëve dhe kelmistëve e konsideronin si lëndë që është në kundërshtim me besimin e muslimanëve. Për këtë, shumica e kritikuan dhe formuan një metodologji të re të mbështetur në shpirtin e pastër islam...

Qëndrimi i Suhraverdit ndaj këtij konflikti filozofik i ngjante qëndrimin të mendimtarit hulumtues, i cili shqyrton çdo ide nga çdo prizëm, gjegjësisht qëndrimi i tij ndaj logjikës aristoteliane ishte i dyanshëm sepse njëherë e refuzoi kurse për së dyti vendosi një logjikë të re e të dytë, që mbështetet kryesisht në të menduarit e lirë. Mendimin e tij e përkrahte me shijen sufiste duke thënë se: “Kjo nuk ka ndodhur nga intelektin por nga një çështje tjetër e pastaj e kam kërkuar me argument”.⁶

Pra, së pari është njohur me përvojën sufiste e pastaj është orvatur teoretikisht ta argumentojë.

Suhraverdi e ka mbështetur filozofinë e vet në bazat filozofike apo (mendim që është më i saktë) i ka mbështetur bazat filozofike në iluminacionet sufiste ngase për çdo ide apo gjendje aktivizonte shpirtin, shijen (përvojën) dhe filozofinë e vet.

Pjesa dërrmuese e hulumtimeve të tij quhen “rregulla iluministe” kurse në librin e tij “Hikmetul-ishrak”, deklaroi se konstruksioni i hulumtimeve të tij mbështetet në shije (përvojë), zbulim dhe në vrojtimin e dritave, përkundër konstruksionit peripatetik që mbështetet vetëm në hulumtimin e pastër.

Ai e studioi filozofinë greke me vëmendje e përqëndrim të madh, e krahasoi me filozofitë tjera dhe e lartësoi në një shkallë të lartë pastaj e kritikoi duke u nisur nga shpirti, shija, zbulimi dhe qëndrimi i vet personal. Në këtë mënyrë, ai kritikoi shumë parime të saj dhe ndërtoi një filozofi të re, të cilën lindorët dhe perëndimorët e quajtën “Filozofia iluministe (ishraki)” ndërsa Suhraverdin e konsideruan themelues të parimeve dhe të shkollës iluministe (ishraki).

Cilat janë parimet e kësaj filozofie?

II. FILOZOFIA E TIJ

Parimi kryesor i filozofisë iluministe është ky: “Zoti është dritë e dritave dhe burim i të gjitha ekzistencave. Prej dritës së Tij kanë dalur dritat tjera që janë shtylla të botës materiale dhe shpirtërore. Intelektet e ndara janë vetëm njësi prej këtyre dritave, i lëvizin planetët dhe kontrollojnë sistemet e tyre”.⁷

Iluminizmi (ishraki) në kuptimin më të thellë nënkupton termin “zbulim” apo paraqitjen, shkëlqimin dhe iluminacionin e dritave intelektuale në shpirtin, atëherë kur çlirohen nëpërmjet iluminacioneve.

Suhraverdi e aplikonte iluminizmin (ishraki) në çdo sferë të jetës dhe i ndejmë puhitë e kësaj filozofie në shumë fjalë e lutje të tij që i thoshte në vetmi:

“Iluminizmi (ishraki) është rruga Yte, O Zoti ynë,
dhe ne jemi robërit Tu!

Me Ty mburremi dhe nuk nënçmohemi para
tjetërkujt përpos Teje!

Ngase Ti je parimi i parë dhe qëllimi më i lartë,
prej Teje buron fuqia dhe Ty të takon mbështetja!

Na ndihmo në atë që na ke urdhëruar!

Na plotëso begatitë Tua

dhe na mundëso atë që e dëshirojmë e që e pëlqejmë!⁸

“Iluminizmi” (ishraki) është rruga e tij deri në emanacionin mbitokësor dhe këtë “iluminizëm” e përjeton vetëm ai, zemra e të cilit është plot dashuri ndaj urtësisë...

Suhraverdi e donte urtësinë aq shumë sa që e ka shkrirë vetveten me të dhe është quajtur “i urtë”. Sipas tij, titulli “i urtë” i jepet vetëm atij që i sheh çështjet mbitokësore, i përjeton dhe hyjnohet.

Në urtësi, së pari duhet të fillohet me:

1. Çlirimin nga kjo botë,
2. Shikimin e dritave hyjnore dhe
3. Me atë që s'ka fund!⁹

Cekëm më parë se Suhraverdi e ka afruar filozofinë me sufizmin kurse filozofin sufist e quan “i urti i hyjnuar” dhe është në lidhje të ngushtë me sufistin që përjeton. Për këtë, në librin e tij “Hikmetul-Ishrak” thotë se “ky libër është për kërkuesit e hyjnisë dhe hulumtimit e jo për hulumtuesin që nuk është i hyjnuar dhe që nuk ka në vete pjesë të hyjnisë. Ne i hulumtojmë simbolet e hyjnisë në këtë libër vetëm me muxhtehidin e hyjnuar apo me kërkuesin e hyjnisë, kurse për atë që kërkon vetëm hulumtimin, mjafton metoda e peripatetikëve ngase për të vetëm hulumtimi është parajsë dhe urtësi dhe ne nuk hulumtojmë me të rreth parimeve iluministe, për shkak se çështja e “iluministëve” sistematizohet vetëm me kushte dritësore”.¹⁰

Këtë ide e qartëson edhe më shumë me deklaratën vijuese:

“Përgjithësisht, (i urti i hyjnuar) është ai, trupi i të cilit është bërë si këmishë, herë e nxjerr e herë e veshë... Njeriu nuk konsiderohet prej të urtëve përderisa nuk e sheh fshehtësinë e shenjtë, përderisa nuk nxjerr e nuk veshë dhe po qe se dëshiron hipë në dritë apo paraqitet në çdo formë të dëshiruar.

Sa i përket fuqisë, ajo përfitohet me anë të dritës shkëlqyese. A nuk sheh se hekuri kur nxehet me zjarr, i ngjanë zjarrit, ndriçon dhe djeg?

Shpirti është prej materies së Kudusit (Botës së shenjtë), nëse është nën ndikimin e dritës dhe nëse i veshë rrobat e ndriçimeve, ndikon dhe vepron: jep shenjë dhe ndodh gjësendi, parafytyron dhe ndodh ashtu siç parafytyron...

Gënjeshtrat përgënjeshetrojnë tejkalimin dhe ndriçimin e të devotshmit dhe përkrahësit të sistemit.

I pastërti nga e keqja ndikon me ndihmën e dritës ngase është i lindur nga bota e shenjtë.”¹¹

Filozofia e tij mbështetet në shpirtin sufist iluminist dhe kërkon prej sufistit filozof të arrijë shkallën e “të urtit të hyjnuar”, i cili përmban në vete urtësinë dhe çlirimin nga kjo botë për të arritur në Qenien Hyjnore.

Disa hulumtues e posaçërisht disa orientalistë, mendojnë se kjo filozofi ka lidhje të ngushtë me filozofinë greke e persiane dhe se Ibën Sina veç e ka shqyrtuar këtë çështje para Suhraverdit.

Kliman Huari thotë: “Filozofia e iluminizmit” (ishrakit) është një lloj i sufizmit neoplatonik dhe është po ajo filozofi iluministe, e cila është paraqitur në kohën e Ibën Sinasë dhe është shkruar në një traktat të Ibën Sinasë me titull “El-Hikme El-Meshkrikijje”, por me një pakuptueshmëri që është zhdukur më vonë.”^{<3>}

De Bori thotë: “Iluministët filozofë” janë ithtarë të doktrinës që pranon urtësinë e iluminizmit (ishrakit) ose urtësinë iluministe. Kështu quhen posaçërisht nxënësit e Suhraverdit. Kjo filozofi përbëhet prej doktrinës së sinkretizimit në filozofinë greke, që është transmetuar në Lindje nëpërmjet librave të neoplatonizmit, Hermesit, persianëve etj. Kjo është një filozofi idealiste që ka doktrinë sufiste në teorinë e njohjes dhe që flet për Zotin dhe “botën e intelektualëve” nëpërmjet dritës.

Sipas kësaj doktrine, njohja njerëzore është inspirim nga bota e lartë dhe arrin tek në nëpërmjet intelektualëve të planetëve. Ithtarë më të mëdhenj të kësaj doktrine janë Hermesi, Agatomoni, Empedokle, Pitagora etj. Lidhjet e Platonit me këtë doktrinë janë më të fuqishme se të Aristotelit.

Të gjithë këta filozofë, në shumë raste atribuohen si të dërguar, të urtë, të inspiruar...

Pra, filozofia islame ishte nën ndikimin e madh të kësaj doktrine prej formimit të saj e deri në kohën bashkëkohore kurse peripatetikët¹² e Islamit ishin shumë pak nën ndikimin e filozofisë iluministe, ndoshta më së paku prej tyre ka qenë filozofi Ibën Rushdi¹³.

Lidhja e filozofisë iluministe me disa doktrina të formuara në Persi dhe Greqi, ia mundësoi Suhraverdit të marrë ide me zbulimin, përjetimin dhe aftësitë e veta personale dhe t'i nxjerr në një formë të pastër që flet për shpirtin, urtësinë dhe filozofinë dhe pikërisht kjo formë e emërton këtë filozofi me këtë emër.

Sipas Suhraverdit, çdo gjë në botë i përket dritës dhe emanacionit të Zotit dhe pikërisht kjo dritë është "iluminacion".

Meqë bota është formuar nga iluminacioni dhe emanacioni i Zotit, atëheri edhe shpirti e arrinë lumturinë e vet nëpërmjet emanacionit dhe iluminacionit. Nëse lirohemi nga kënaqësitë trupore, na zbulohet drita hyjnore në mënyrë të vazhdueshme. Kjo dritë rrjedh nga një qenie, pozita e së cilës krahasohet me pozitën e Zotit të Madhëruar ndaj llojit njerëzor. Ajo është krijuese e të gjitha formave, burim i gjithë shpirtave dhe quhet "Shpirti i shenjtë" ose sipas leksikut të filozofëve "Intelekti aktiv". Nëse lidhemi me të njohim gjëra të ndryshme dhe shpirtat tanë ngjiten me shpirtat qiellorë, të cilët na ndihmojnë në zbulimin e fshehtësisë si në çastet e zgjimit ashtu edhe në ato të gjumit."¹⁴

Suhraverdi e konfirmoi mendimin e tillë në këtë mënyrë:

"Shpirtat folës (njerëzit) janë prej substancës së Botës së Lartë por fuqitë dhe ndërhyrjet fizike (trupore) i pengojnë dhe nëse dobësohet mbizotërimi i fuqive trupore me pakësimin e ushqimit dhe me shtimin e lutjeve gjatë natës, ndonjëherë arrijnë Botën e shenjtë (Kudusin), ngjiten me Krijuesin e shenjtë, marrin prej Tij njohuri, ngjiten me shpirtat planetarë të cilët i njohin lëvizjet e detyrueshme dhe furnizohen me dituri si në çastet e gjumit ashtu edhe në ato të zgjimit, gjegjësisht sikur pasqyra e cila reflekton figurën që qëndron para saj."¹⁵

III. VEPRAT E TIJ

Jeta intelektuale e cila ishte e gërshetuar me jetën sufiste që buronte nga emanacioni superior, formoi një personalitet të dalluar që mendimit islam i la gjurmë dhe vepra për mendimtarët e mëdhenj, posaçërisht për kohën bashkëkohore. Sa më shumë që hulumtojnë në veprat dhe në traktatet e tij, aq më shumë zbulojnë aspekte të reja mbi mendimin e tij të lirë dhe mbi idetë humane "që arritën deri në kulmin e tyre si dhe e konsiderojnë "filozofinë apo doktrinën e iluminizmit (ishraki) të cilën e themeloi Suhraverdi, si drejtim i vërtetë human në mendimin arab"¹⁸.

Numri i veprave të tij, sipas transmetimit të nxënësve të tij, është 49. Orientalisti dr. Rojter, pas analizimit dhe përshkrimit të dorëshkrimeve të Suhraverdit që gjenden në Stamboll, thotë se numri i traktateve të tij është 93. Prej tyre, pjesa dërrmuese është e shkruar në arabisht, disa në persisht kurse pjesa e tretë përbëhet prej veprave të cilat vetë i ka përkthyer prej arabishtes në persisht, posaçërisht libri "Hikmetul-ishrak".

Nëse hulumtuesi përqëndrohet mbi disa vepra të tij dhe vëren potencialitetin për të depërtuar edhe në mendimet më precize filozofike, atëherë do të habitet prej gjenialitetit të këtij njeriu i cili pati mundësi që gjatë një jete të shkurtë t'i përpilojë këto libra edhe pse zemra e tij ishte përqëndruar në sufizëm e jo në shkrim.

S'ka dyshim se trashëgimia e tij intelektuale e numëron në radhët e gjenive të njohur dhe se ai, i cili dëshiron të zgjerohet e të depërtojë në thelbin e filozofisë së tij,

obligohet t'i lexojë veprat dhe traktatet e tij, të cilat trasojnë një udhëtim të bujshëm në teozofi apo në filozofinë iluministe dhe prezentojnë mendimet e një filozofi iluminist, i cili jetën e vet ia kushtoi hulumtimit, studimit dhe çlirimit për të arritur Qenien Hyjnore...

Fundi i jetës së tij rinore ishte gjykimi me vrasje nga pala e pseudodijetarëve dhe gënjeshtarëve që u mbështeten vetëm në çështjet formale e jo në ato thelbësore.

Në vazhdim do t'i numërojmë titujt e veprave të tij për atë që dëshiron të zgjerohet më tepër në studimin e mendimeve të këtij filozofi iluminist;

1. "Hejakilun-nur" (Tempujt e dritës), botim i Se'ades, Egjipt, 1355/h.
2. "Hikmetul-ishrak" (Filozofia e iluminizmit), botim i Haxherit, Teheran, 1316/h.
3. Traktati "Esvatu Exhnilati Xhibril" (Zërat e fletëve të Azrailit".
4. Traktati "Mu'nisul-ush-shak" (Shoqëruesi i të dashuruarve).20
5. Teksti arab i traktatit "Risaletu-Tajr" të Ibën Sinasë nga persishtja.
6. "Mexhmu'atu fil-hikmetil-ilahijje" (Kodeksi i teozofisë (urtësisë hyjnore), botim i El-Me'arif, Stamboll, 1945; marrë nga "Botimet Islame të Shoqatës së Orientalistëve Gjermanë".

Këtë kodeks e ka përpunuar H. Korbini me një hyrje në gj. frënge mbi parimin e iluminizmit, filozofisë iluministe dhe parimet e filozofisë iluministe.

Ky punim voluminoz, i cili përmban 511 faqe përveç hyrjes, që ka 80 faqe, përmban këto libra:

1. "Kitabut-telvihat el-levhijje vel-arshijje" (libri i margjinave lauhijane dhe arshijane); Ky libër shqyrton tri shkenca: logjikën, fizikën dhe teologjinë.
2. "Kitabul-Mukavemat" (Libri i rezistencave); shtojcë e librit "El-Telvihat".
3. "Kitabul-Meshar'i vel-Mutarehat" (Libri i mënyrave dhe bisedave), përmban logjikën, filozofinë dhe sufizmin.
4. "Et-tenkihat fi Usulil-fikhi" (Korrigjime në usuli fikh).
5. "El-Lemehat" (Çastet).
6. "El-Elvah-el-imadijje" (Pasqyra shtyllore), paraqet shkurtimisht mendimin e teozofëve mbi parimin dhe ringjalljen.
7. "Ibën Tufejl" - Traktati për mërgimin perëndimor; Këtë traktat e botoi dr. Ahmed Emini në koleksionin e traktateve të "Haj ibën Jakdhan" të Ibën Sinasë, Ibën Tufejlit dhe Suhraverdit, Darul-Me'arif, Egjipt, 1952.
8. "Risaletu Safir Simurg", persisht, botim i Eships Voktekit në tre traktate; është botuar në frëngjisht në revistën "Hermes", 3-1939.
9. "Kitabu ilmil-huda ve esraril-ihida'i" (Libri i shkencës së udhëzimit dhe sekretet e udhërrëfimit).
10. "Kitabul-Me'arixh" (Libri i shkallëve)
11. "Avariful - Me'arif"

Librat e botuar, të cilët prezentojnë një numër të vogël nga ajo që ka shkruar, konfirmojnë aspektin e gjenialitetit të tij.

Mjafton kjo pasqyrë e shkurtë për jetën e këtij filozofi kurse në vazhdim do të zgjedhim disa tekste nga veprat e tij, të cilat janë fjalë, simbole dhe sinjale për njohurinë hyjnore. Këto gjithashtu na tregojnë se si injoranca e kaploi diturinë atëherë kur juristët organizuan komplot kundër Suhraverdit, i cili ishte në moshën rinore. Kështu, filozofia islame humbi një udhëheqës prej udhëheqësve të vetë dhe një gjeni që hapi horizonte të reja në historinë e mendimit arab, gjegjësisht në sferën e hulumtimit dhe filozofisë antike duke u mbështetur në parimin e iluminizmit (ishrakit).

Kuptuam se parimi kryesor i iluminizmit është se Zoti është drita e dritave dhe burim i të gjitha ekzistencave; se prej dritës së Tij kanë dalur dritat tjera që janë shtyllat e botës materiale dhe shpirtërore kurse intelektet njohës janë vetëm njësi prej këtyre dritave, i lëvizin planetët dhe kontrollojnë sistemet e tyre.

FUSNOTAT E KAPITULLIT TË TRETË

- 1 “El-Jedu” - term arab, nënkupton dorën kurse simbolizon fuqinë.
- 2 “Et-tul” - term arab, nënkupton aftësinë, mundësinë dhe potencialitetin.
- 3 Hyrja e librit “Et-Telvihat el-levhijje vel-arshijje”, f. 2, nga kodeksi i “El-Hikme el-meshrikijje” të Suhraverdit, botoi Henri Korbin.
- 4 “Hikmetul-ishrak”, f. 371
- 5 “Menahixhul-bahthi inde mutekfiril-Islam”, Ali Sami Neshshar, f. 3.
- 6 “Sherhu hikmetil-ishrak”, f. 16;
- 7 “Hejakilun-nur”, f. 28, 29, 32; “El-Felsefetul-islamijje”, dr. Ibrahim Madhur, f. 60.
- 8 “El-Meshari’vel Mutarehat”, f. 196;
- 9 Po aty, f. 195, 196.
- 10 Po aty, f. 504.
- 11 “Da’iretul-me’arifif-islamijjeti”, vëll. VIII, f. 14, Nr. 1
- 12 Peripatetikët janë nxënësit e Aristotelit.
- 13 “Daritul-Me’arifil-islamijjeti”, vëll. II, f. 212;
- 14 “Hikmetul-Ishrak”, f. 371.
- 15 “Hejakilun-nur”, f. 44, 45.
- 16 “Dheha’irul-Ahlak, sherhu Terxhumanil-Ashvak”, Bejrut, 1312/h, f. 4,5.
- 17 Shiko kapitullin e katërt të këtij libri!
- 18 “El-insaniije vel-vuxhudijje fil-fikrit-arabij”, dr. Abdurrahman Bedevi, f. 62.
- 19 Traktat filozofik i Suhraverdit, i cili është shkruar në persisht me titull “Auzber Xhebrail”. Henri Korbini dhe Paul Krausi e kanë përkthyer dhe botuar me hyrje e komentime në revistën aziatike, numri korrik-shtator, 1935, f. 1-82. Të njëjtin traktat e ka botuar dr. Abdurrahman Bedevi me komentime para Paul Krausit në fund të librit “Shahsijjat kalika fil-Islam”, f. 136-156.
- 20 Tekstin persian e ka botuar dr. Ato Eships në Delhi, në vitin 1934, ndërsa Henri Korbini e ka përkthyer në frëngjisht.

KAPITULLI I KATËRT **TEKSTET ORIGJINALE**

I - SUHRAVERDI SUFIST

A. Lutje dhe dua

Ai, i cili i lexon lutjet dhe duatë e tij, do të bindet se zemra e tij frymëzohej nga dashuria për njohjen hyjnore dhe se ishte përplot besim të thellë, sufizëm të pastër, çlirim shpirtëror dhe iluminacion, edhe pse armiqtë e tij e akuzuan për devijim nga besimi i vërtetë.

O Zot...!

O Krijues i ekzistencës, Emenues i bujarisë, Zbritës i begative, Qëllimi final i dëshirave, Ndrichues i dritës, Rregullues i çështjeve dhe Dhurues i jetës së botëve!

Na furnizo me dritën Tënde, na bëjë të suksesshëm në dëshirat Tua, na inspiro me udhëzimin Tënd, na pastro prej papastërtive, nga errësirat, na shpëto prej muzgut të natyrës në shikimin e dritave Tua, në shkëlqimin Tënd, në afërsinë Tënde dhe në të jetuarit me banorët e botës mbinatyrore!

Na ringjall me ata të cilët i ke begatuar, gjegjësisht me engjëjt, të sinqertët, dhe Të Dërguarit e Zotit.”¹

B. Lutje pëshpëritëse

O Zoti im dhe i të gjitha ekzistencave të dukshme e të padukshme!

O Krijues i shpirtave dhe intelekteve dhe Shpikës i esencave të parimeve dhe burimeve!

O Ekzistues i domosdoshëm dhe o Emenues i bujarisë!

O Krijues i zemrave dhe i shpirtave dhe o Krijues i formave të dukshme e të padukshme!

O Dritë e dritave dhe o Rregullues i çdo qarkullimi!

Ti je i pari pa fillim!

Ti je i fundit pa mbarim!

Engjëjt s’ mund ta njohin madhërinë Tënde!

Njerëzit s’ kanë aftësi ta njohin përkryerjen e Qenies Sate!

O Zoti ynë, na shpëto prej prangave të ulta trupore, dhe

Na shpëto nga pengesat e poshtra e të errëta!

Dërgo në shpirtat tanë ndriçimin e dritave Tua, dhe

Emano në shpirtat tanë shkëlqimin e gjurmëve Tua!

Intelekti është një pikëz prej pikave të detit të botës Tënde mbinatyrore dhe

Shpirti është xixë prej xixave të zjarrit të fuqisë - Tënde!

Qenia Yte është emanative ngase prej saj emanojnë substancat shpirtërore të pakapura dhe të papara, të pangjitura dhe të pandara, të pavend në hapësirë e në ajër, të palidhura e të pandara!

I pastër është nga të metat Ai, i cili nuk perceptohet me sy dhe nuk konceptohet me mend!

Vetëm Ty të takon falënderimi, vetëm prej Teje rrjedhin pengesat dhe dhuratat, vetëm Ty të takojnë bujaria dhe përhershmeria!

I Pastër është Ai, i cili ka në duart e veta çdo botë dhe Atij i kthehen!²

C. O Mbikëqyrës!

Na ndihmo me dritën, na përforco në dritë, na ringjall me dritë, na bëjë që qëllimi ynë përfundimtar të jetë pëlqimi dhe na mundëso që të realizojmë atë që na përgatite për takimin Tënd!

Ne jemi mëkatarë!

Ti nuk je koprrac në emanacion!

Ne jemi robër të errësirave dhe presim mëshirë, lusim mirësi, pra çliroi robërit!

Të përfiturit e pëlqimit Tënd është mirësi kurse edhe e keqja është prej caktimit Tënd!

Ti gëzon autoritetin më të lartë dhe Ti meriton çdo respekt!

Njerëzit (bijtë e kësaj bote), nuk mund të të revanshohen!

Beko lutjet, largo të keqen dhe bëri mirëbërësit të suksesshëm!³

Ç. Besimi

O Zoti ynë, në Ty besuam, mesazhin Tënd e pranuar! Dimë se perandoria Yte është shkallë-shkallë dhe se Ti ke robër të hyjnuar që kërkojnë dritën për të braktisur terrin e errësirave, me qëllim që nëpërmjet errësirës ta arrijmë dritën dhe me lëvizjet e të marrëve t'i kënaqin të mençurit dhe të bëhen të afërm! Ua dërgove erërat për t'i bartur në vendet mbinatyrore dhe për të të adhuruar vetëm Ty, i pastro nga të metat për të përjetuar afërsinë Tënde; të kapen për flatrat e engjëjve, të hipin nëpërmjet litarit të ajrit, të kërkojnë ndihmë prej vetmisë dhe të arrijnë pozitë të lartë!

Ata hipin në qiell dhe ulen në tokë!

O Zoti ynë, zgjoi nga gjumi shpirtrat për ta përmendur emrin Tënd dhe për ta shenjtëruar madhërinë Tënde!

Plotëso atë që na takon prej diturisë dhe durimit ngase janë themelet e virtytit!

Na bëjë të bindur në caktimin Tënd dhe të jemi bujarë! Cakto ndriçimin si udhërrëfyes tonin! Ti u dhuron çdo gjë botëve!

Zoti është Ndihmësi më i mirë!

Përsëritja dhe mëshira (e Zotit) qofshin mbi Të Dërguarin a.s.!⁴

D. Pendimi

Një engjëll, i cili sillej rreth Arshit të dritës, thërret:

“Dyert e qiejve hapen në mëngjesin e çdo xhumaje, pra shpejtoni nga dera e madhe, recitoni dhikrin e urtë dhe thoni:

O Zot!

Fillove, plotëso; krijove, udhëzo; vendose, mëshiro; sundon, mëshiro; o Dhurues i vërtetë i jetës!

Në derën Tënde është një rob prej robërve Tu, që ka ardhur prej materies së papastër e pendohet, pra si të kthehet me shpresë të humbur!

O Ti që je plot dritë!

Një shpirt Të kërkon, dhe mos e dëbo!

Mëshiro, ndihmo dhe mbro ngaqë Ti je Mbrojtësi më i mirë!⁵

Dh. O Dritë e dritave

O Zoti ynë dhe Zot i parimeve tona,

O Mbikëqyrës i përhershëm dhe i përjetshëm;

O Ti që je gjithçka dhe parim i gjithçkaje;

O Dritë e dritave dhe o Emanues i çdo mirësie e bujarie!

Na bëjë të sinqertë që ta shohim botën e madhërisë Tënde hyjnore!

Na shpëto nga pengimi i materies!

Na bëjë të shijojmë mëshirën dhe kënaqësinë e lutjeve Tua!

O Zoti ynë dhe Zot i çdo intelekti e shpirti!

Dërgo në zemrat tona puhinë e mëshirës Tënde, na nxjerr prej këtij fshati që ka banorë tiranë, dërgo mbi shpirtrat tanë begatitë Tua të ndritshme dhe emano në shpirtrat tanë dritën e mirësive Tua!

Lehtëso hipjen në qiellin e Kudusit, bashkimin me krijesat shpirtërore dhe na shoqëro me ata, të cilët qëndrojnë të qetë në praninë e të Gjithëfuqishmit dhe në çardakët e qytetit shpirtëror që fshihet thellë pas perdeve!

I pastër je Ti nga të metat!

Nuk kemi mundësi të të adhurojmë ashtu siç të takon, o Ti që dëgjon gjithçka!

I pastër je Ti nga të metat!

Ti epifanohesh me dritën Tënde për robërit Tu nëpër qiej!

II. SUHRAVERDI ASKET

A. Thirrja e Zotit

A dëgjon thirrjen e Zotit që të thërret apo shtiresë se nuk dëgjon?

Ngreu nga varri i natyrës tënde dhe kërko shkëlqim, ngase ndoshta ndonjë pui fryn nga Zoti e të mëson!

Nëse mbështetesh, duro; nëse fillon, mbaro; nëse propozon, realizo; nëse sheh, bjer në sexhde (përuhu)!

Ndoshta Krijuesi yt do të të shpëtojë?

B. Afrimi i kohës së premtuar

Udhëto me trupin e pashpirt, kapu për fjalën që të shenjtëron dhe thuaj popullit tënd: “Kini kujdes dhe frikohuni ngase koha e premtuar është afruar! Nëse nuk përfundoni, atëherë dënimi i Zotit do t’ju koplojë!

C. Këshilla nga shpirti

Mendo (Zoti të mëshiroftë) për dijetarët vetëm mirë dhe lutu shumë për veten në Ditën e gjykimit ngase relacioni i lutjes me realizimin e kërkesave është sikur relacioni i mendjes me hulumtimin shkencor. Çdo gjë është përgatitur sipas mundësisë së vet dhe lutja, sipas Platonit, nxit rikujtimin e urtë!

Duro, mbështetu, falëndero, prano kaderin dhe kontrollo veten çdo mbrëmje e çdo mëngjes! Le të jetë dita yte e sotshme më e mirë se dita e djeshme, qoftë edhe pak, e në të kundërtën, ti je prej të humburve!

Lehtëso veten tënde me braktisjen e gjërave të rënda!

Përkujto çdo ditë vdekjen tënde dhe shkuarjen tënde te All-llahu!

Mbro nderin, që të të mbrojë Ai dhe mos e vono punën tënde të sotshme për nesër, ngase çdo ditë ka problemet e veta dhe ndoshta nuk do të keshë mundësi ta kompensosh!

Largohu “sipas mundësisë” nga çdo gjë përveç Zotit tënd!

Çdo mendim i keq, të degradon, pra pengo mendimin e tillë prej fillimit që mos të të degradojë dhe përpiqu të përfitosh virtyte të mira!

Bëhu i sinqertë dhe ruaju nga gënjeshtria e cila t’i prishë ëndrrat e inspirimet dhe të shpie në të pavërtetën!

Mos ushtro tirani ndaj ndokujt që të mos hakmerret ndaj teje Zoti i botës!

Mos dëmto frytet e Tokës ngase mëshira e Zotit është e njëjtë, si për ty ashtu edhe për Tokën!

Mendo shumë pastaj fol! Nëse me fjalë bëhesh prej njerëzve të mirë, atëherë me heshtje bëhesh prej engjëjve të afërt!

Mbështetu në Zotin për çdo gjë!

Sillu me Zotin ashtu që askush mos të të hetojë!
Dije se sytë prej Perandorisë mbitokësore të shikojnë, pra, madhëro shenjtërinë e Zotit ngase sytë e Zotit tënd nuk flejnë!
Largohu nga betimi edhe nëse flet të vërtetën!
Vepru mirë ndaj prindërve!
Mos i shndërroni mëkatet e vogla në të mëdha e të dënoheni ashtu siç u dënuan popujt gjatë shekujve të kaluar!
Mbro nderin ngase njerëzit e ndershëm ndryshojnë realitetin!
Frikohu nga mallkimi i pleqve dhe i të vobektëve ngase Zoti i Madhëruar nuk toleron dëmtimin!
Falu për Zotin tënd gjatë natës dhe vazhdimisht përmende emrin e Tij!⁶

III. SUHRAVERDI FILOZOF

A. Mënyra e hipjes në Botën e Lartë

Muridët mbështeten gjithmonë në adhurimin e përhershëm, lexojnë Shpalljen hyjnore, falin namaz natën kur njerëzit flejnë, agjërojnë... Më i mirë prej tyre është ai që vonon iftarin deri në syfyr, me qëllim që adhurimi i natës të kryhet natën me zë stihik e kënaqësi, dhe që përfiton dobi nga mendimet e bukura dhe idetë adekuate për çështjen e shenjtë.

Kjo është një hyrje e madhëruar për të!

Gjithashtu këtu bën pjesë edhe pëshpëritja e bukur, intonacioni i lehtë dhe këshillimi nga këshilltari i sinqertë...

Në fillim atyre u paraqiten drita të atypëratyshme e të kënaqshme që quhen “sinjale të zbardhëruara” e që i ngjajnë dritës së xixëlluar. Pastaj u qasen ushtrimeve shpirtërore (virdeve), të cilat mund të dominojnë në dëshirat e tyre. Më vonë ndriçimi momental fillon të stabilizohet dhe në këtë rast quhet “ndiçimi i palëvizshëm”. Pas thellimit në ushtrime shndërrohet në “cilësi të poseduar” dhe më në fund përfiton “fuqinë për hipjen në Botën e Lartë”.

Përderisa shpirti përjeton kënaqësi, ende nuk mund të arrijë në atë botë, dhe kur nuk do ta ndiejë veten e as nuk do të përjetojë kënaqësi, atëherë do të quhet “shkrirje”.

Kur ndjenja do të shkrihet, atëherë do të qëndrojë me qëndrimin e të Vërtetës së madhëruar.⁽⁷⁾

B. Qëndrimi i shpirtit

... Shpirti vazhdon të ekzistojë pas trupit. Argument më i mirë për qëndrimin e tij është fakti se shpirti është substancë e pastër që dallohet nga trupi dhe që ka shkak të përhershëm emanativ. Lidhja midis tij dhe trupit është lidhje përmalluese gjegjësisht suplementare ndërsa lidhja suplementare është aksidenti më i dobët. Kur të vdesë trupi, shpirti shpëtohet edhe ajo lidhje.

Nëse shkatërrohet shpirti me shkatërrimin e lidhjes suplementare, atëherë ekzistenca e substancës do të forcohet me lidhjen suplementare që konsiderohet prej aksidenteve më të dobëta, gjë që është absurde.

Nëse krijuesi i ekzistencës së shpirtit është i qëndrueshëm, atëherë s’ka mundësi të jetë në kundërshtim e sipër. Substanca, e cila dallohet (nga shpirti) dhe nuk është faktor aktiv absolut i gjësë që emanon ekzistencën e saj, nëse shkatërrohet nuk kushtëzon edhe shkatërrimin e ndonjë substance tjetër. Pra, shpirti është i qëndrueshëm!

Meqë çdo gjë shkatërrohet, atëherë shkatërrimi doemos duhet të posedojë fuqi. Fuqia e shkatërrimit duhet të pranojë fuqinë e ekzistimit dhe joekzistimit, ashtu siç ndodh mes formave e aksidenteve dhe mes objekteve.

Pasi që shpirti është i pastër, atëherë nuk posedon fuqinë (e ekzistencës dhe joekzistencës), pra është i vetëm dhe s'mund të parafytyrohet se në esencë posedon fuqi të shkatërrimit, as në vete e as jashtë vetes, ngase nuk humb ekzistenca e tij.

A nuk kanë ekzistencë të mundshme gjërat që dallohen nga shpirti? Çdo ekzistencë e mundshme ka joekzistencën e saj të mundshme. Pra, gjërat tjera, (përveç shpirtit), kanë fuqi të ekzistencës dhe joekzistencës.

Veç se kemi thënë se e thjeshta e pandryshuar nuk ka fuqitë e ekzistencës dhe të joekzistencës. Disa dijetarë të mëvonshëm thonë se intelektet aktive kanë mundësi që varet nga ekzistencat e tyre, gjegjësisht me zhdukjen e shkakut, zhduken edhe vetë.

Ne mendojmë se ajo që zhduket edhe pse shkak ekziston, zhduket për shkak të shkatërrimit që depërton në esencën e saj.

C. Të dëbuarit nga dera e Zotit

Në të kaluarën, njerëzit të cilët flitnin rreth urtësisë, mbështeteshin në shikimet shpirtërore dhe në çështjet e larta mbitokësore, dhe flitnin vetëm ata që kishin përkrahjen e dritave të shenjta dhe që ishin të larguar nga lakmia për pozita udhëheqëse në këtë botë, ndërsa sot me urtësi merret i marri i degraduar, i cili dërdëlliset ngase nuk e njeh urtësinë.

Shkaku i çrrënjosjes së urtësisë nga toka qëndron në faktin se është formuar një grup i të ashtuquajturëve filozofë, të cilët zhvilluan biseda të gjata, i larguan njerëzit nga urtësia dhe i nënçmuan të parët që ishin më të mirë se ata.

Një grup u orvat të marrë njohuri nga Babilonia, Persia etj., dhe përmirësoi gjëra të mira e të vlefshme mirëpo shkatërroi gjërat që ishin më me vlerë për ndonjë shkak që është vetëm në dijen e Zotit të Madhëruar. Kështu, ata të cilët i përkitnin urtësisë filluan të mos i kuptojnë fshehtësitë e saj dhe në këtë mënyrë drita e tyre u shua.

Nëse përgjithësisht shuhet drita për ndonjë grup, atëherë përfundon autoriteti e ndikimi i tij, nënçmohen shpirtat e tyre.

A nuk i sheh gjurmët e të parëve, ndikimin e tyre në shpirtat dhe njohuritë e tyre mbi mrekullitë e gjërave nëpërmjet fuqisë së sjelljeve të tyre!

A nuk sheh dobësinë e të tjerëve, paaftësinë, autoritetin e ulët dhe preokupimin e tyre me kënaqësitë e kësaj bote?

Kur ka qenë e pastër mendja e atij që e dëshiron këtë botë?

Kur i ka merituar shkencat e fshehta dhe dhuratat e botës mbitokësore ai, i cili jeton në errësirën e kësaj bote?

Këta i ka dëbuar All-llahu prej derës së vet!

Mos mendoni se ndonjë njeri do të arrijë Botën e Lartë pa përjetuar shpirtërisht ndriçimin e dritave të larta.

Ata, të cilët nuk janë sikur këta, nëse janë moderativë, i takojnë elitës së të mesëmve, e nëse jo, atëherë të këqijve.

Sikur të mos ishte trimëria e njeriut të përmendur dhe qasja e tij e guximshme ndaj çështjeve të tilla për hir të Krijuesit, problemeve të ndryshme thelbësore dhe doktrinës së monoteizmit, si për elitën e posaçme ashtu edhe për të përgjithshmen, nuk do t'i kritikonin në këtë mënyrë.

Nëse hulumtuesi është njeri i rëndomtë, atëherë nuk habiteni për gabimin e tij mirëpo nëse refuzohet e Vërteta e qartë për shkak të vesveseve dhe nxitjeve, atëherë arsytimi nuk pranohet.

D. Ëndrra

Një ditë isha shumë i preokupuar me kontemplim dhe ushtrim për shkak të vështirësisë së çështjes së diturisë, ngase ajo që shkruhej në libra nuk më afroi atë që dëshiroja. Kështu, një natë prej netëve të mia, kur isha mes gjumit dhe zgjimit, papritmas ndjeva kënaqësi të madhe, dritë shkëlqyese dhe një hije njeriu. Kur e pashë, kuptova se ai ishte ushqyesi i shpirtrave dhe udhëheqësi i urtësisë, gjegjësisht mësuesi i parë, në një formë që më habiti. Ai më pranoi me mirëseardhje dhe përshëndetje derisa më kaloi habia e frika dhe iu ankova për vështirësitë e kësaj çështjeje. Ai më tha: “Kthehu vetvetes dhe do të zgjidhet!”

E pyeta: “Si?”

Ai m’u përgjigj: “Të e njeh vetveten. Njohja e vetes tënde me veten tënde ose me diçka tjetër përcakton se ti ke edhe fuqi tjetër ose qenie që njeh qenien tënde. Kështu mund të vazhdojmë mirëpo absurditeti këtu vërehet qartë.

Nëse e njeh veten tënde me veten tënde, atëherë a ndodh kjo për shkak të gjurmës së vetes tënde në veten tënde?”

U përgjigja: “Po”.

Ai më tha: “Nëse nuk përputhet gjurma me veten tënde, atëherë forma e saj nuk është ashtu siç e ke njohur.”

I thashë: “Gjurma është forma e vetes time”.

Ai më tha: “Forma yte e shpirtit absolut ose e shpirtit që karakterizohet me attribute të tjera, pra ti zgjodhe të dytën”.

Pastaj vazhdoi: “Çdo formë në shpirt është universale. Nëse përbëhet prej shumë universaleve, ajo nuk pengon bashkimin me vetveten, e nëse obligohet pengimi, atëherë pengohet nga një faktor tjetër... Ti e njeh veten e ajo pengon bashkimin me veten e saj.

Pyeta: “Kuptoj, konceptcionin i “unit”?”

Ai u përgjigj: “Konceptcioni i “unit” nuk pengon bashkimin. E di se parcialja është parciale por jashtë universale, psh. ky, unë dhe ne kanë kuptime universale në bazë të nocioneve të pastra pa ndonjë shenjë parciale.

Thashë: “Pra, si?”

U përgjigj: “Meqë njohja yte mbi veten tënde nuk është nga fuqia që është jashtë vetes tënde, atëherë ti e di se ti e njeh veten tënde e jo nga diçka tjetër, jo nga ndikimi i njëjtë e as nga ndikimi jo i njëjtë. Pra, vetja yte është intelekt, konceptuesi dhe e konceptuar.

Vazhdova: “Më trego ende!”

Ai vazhdoi: “A nuk e ndien trupin tënd në mënyrë të vazhdueshme?”

Thash: “Po!”

Ai më pyeti: “A thua për shkak të formës personale në veten tënde, edhe pse e di absurditetin e tillë?”

U përgjigja: “Jo, por nga atributet e përgjithshme”.

Ai vazhdoi: “Ti e lëvizë trupin tënd individual dhe e njeh si trup individual parcial. Ajo që e merr nga forma, nuk pengon bashkimin. Njohja yte e formës nuk është njohje e trupit, që nuk mund të parafytyrohet në mënyrë tjetër. Pastaj, a nuk ke lexuar në librat tanë se shpirti mendon për përdorimin e kujtesës dhe se ajo (kujtesa) i ndanë dhe i tubon parcialet?”

Imagjinata nuk mund të depërtojë në universalet ngase është trupore (materiale) dhe nëse shpirti nuk i njeh parcialet, atëherë si i formon premisat? Si mund të nxirren universalet prej parcialeve?

Ku përdoret kujtesa! Si merr prej iluzionit?

Çfarë dobie ka prej ndarjes së imagjinatës? Si e përgatit mendjen për ta njohur rezultatin? Pastaj, meqë imagjinata është materiale, atëherë si e njeh veten përderisa forma e marrur nga shpirti është universale?

U përgjigja: “Më udhëzo, Zoti të shpërbleftë me të mira nga dituria yte!”

Vazhdoi: “Nëse di se ajo di jo nga ndikimi i njëjtë e as nga forma, atëherë dije se konceptioni është prezentim i vetes së pastër nga materia apo, nëse dëshiron mund të them “mosmungesa e saj” dhe kjo është më e plotë ngase kaplon njohjen e gjësë nga vetja dhe nga diç tjetër. Gjëja nuk prezenton vetë por as nuk zhduket nga ajo.

Shpirti është i pastër dhe nuk mungon nga vetja e vet; sa më shumë që pastrohet aq më shumë e njeh veten e vet. Nëse zhduket prezenca objektive si psh. e Qiellit, Tokës etj., atëherë prezenton formën. Parcialet janë në fuqitë e tij kurse universalet, në veten e tij. Gjëja e njohur është po ajo formë e prezentuar e jo diçka që del nga koncepti. Nëse thuhet për atë që është jashtë se dihet, atëherë thënia e tillë ka qëllim tjetër, vetja nuk mungon nga vetja e as nga trupi përgjithësisht, e as fuqitë që e perceptojnë trupin. Gjithashtu edhe iluzioni nuk mungon ngase shpirti e njeh formën iluzore për shkak të prezencës së saj e jo për shkak të formimit në veten e shpirtit. Nëse pastrimi është më i madh, njohja e vetes do të jetë më e madhe dhe më e fuqishme, si dhe nëse sundimi mbi trupin është më i fuqishëm, prezenca e fuqive dhe e parcialeve do të jetë më e madhe.”

Pastaj më tha: “Dije se dituria është përkryerje e ekzistencës. Ekzistenca obligative ka vete të pastër nga materia, pra ajo është ekzistencë e pastër. Gjërat prezentojnë në bazë të suplementit parimor mbizotërues ngase universalja nuk ndahet nga vetja, pra nuk mungon nga vetja, nuk lidhet obligativisht me veten.

Mosmungesa nga vetja dhe obligativiteti me të pastruarit nga materia, është njohja e saj, ashtu siç vendosëm me shpirtin. Tërë dituria ndodh nga mosmungesa e gjësë nga të pastruarit prej materies, qoftë formë apo diçka tjetër; suplementi është i mundshëm por gjithashtu edhe mohimi; s’ka shoqërim në njësinë vet. Emrat e saj (ekzistencës obligative) shtohen sipas mohimeve dhe suplementeve dhe nuk fshehet nga dituria e saj asnjë grimcë, qoftë në qiej apo në Tokë”.

Sikur të kishim fuqi mbi diçka tjetër përveç mbi trupin tonë, ashtu siç kemi mbi trupin tonë, do ta njihnim ashtu siç njihet trupi, pa patur nevojë për formën.

Këtu qartësohet se ekzistenca obligative njeh çdo gjë, njeh përgatitjen e ekzistencës, e cila është po e njëjta prezencë, dhe dominimin pa ndonjë formë apo shembull. Pastaj më tha: “Mjafton kjo”, dhe më udhëzoi në disa çështje që i kam shqyrtuar në këtë libër”. (Mendon librin “Et-Telvihat”, përkthyesi).

E pyeta: “Ç’do të thotë ngjitja dhe bashkimi i shpirtit mes vete dhe me intelektin aktiv?”

U përgjigj: “Derisa jeni në këtë botë, jeni të mbuluar dhe kur do ta braktisni të përkryer, atëherë do ta përjetoni ngjitjen dhe bashkimin”.

I thashë: “Ne më parë mthonim çështjen e bashkimit të një grupi prej ithtarëve të pastrimit dhe të urtëve, ngase (bashkimi) realizohet vetëm në trupa”.

Ai më tha: “Dije se në mendjen tënde paramendon bashkimin e plotë midis dy trupave racionalë abstraktë, dhe e paramendon bashkimin e gjymtyrëve të një kafshe?”

I thashë: “Po”.

Më pyeti: “A ke në mendje ndonjë gjë më të posaçme dhe hapësirë të trupëzuar?”

U përgjigja: “Jo”.

Ai vazhdoi: “Kjo çështje është bashkim racional; edhe shpirtit bashkohen racionalisht e jo materialisht në Botën e Lartë. Këtë ngjitje racionale do ta njohish pas ndarjes”.

Pastaj filloi ta lavdërojë mësuesin e vet Platonin idealist, në një mënyrë që më habiti.

E pyeta: “A thua ka arritur ndonjë filozof i Islamit këtë shkallë?”

U përgjigj: “Jo, as të njëmijtën pjesë”.

Pastaj fillova t’i numëroj emrat e njerëzve që i njoh, si Ebu Jezid El-Bistami, Ebu Muhamed Sehël ibën Abdulla Et-teset-teri etj.,⁸ dhe sikur përuroi e tha: “Ata janë filozofë dhe të urtë të vërtetë. Nuk u ndalën në shkencën formale por depërtuan në shkencën prezentuese, bashkuese dhe përjetuese si dhe nuk u preokupuan me pengesat e materies. Pra, këta meritojnë afërsinë dhe kthimin e mirë. Këta lëvizën ashtu siç lëvizëm dhe falën, ashtu siç folëm.

Pastaj u largua dhe më la duke qajtur!

Mjerë për mua që jam në këtë gjendje!.”⁹

FUSNOTAT E KAPITULLIT TË KATËRT

- 1 Dorëshkrimi gjendet në Darul-kutub el-misrijje, nr. 142 me komentimet e Muhamed Isfirajinit.
- 2 Dorëshkrimi gjendet në Darul-kutub-el-misrijje, nr. 448 - filozofi, i botuar në numrin 205, 206 - filozofi, korrigjimi është i Ahmed Ahmed Bedevisë.
- 3 Hejakilun-nur, f. 8-9
- 4 Po aty, f. 47-48
- 5 Et-Telvihat - Mirsad Arshi, f. 107
- 6 Po aty, f. 119
- 7 Po aty, f. 113
- 8 Filozofët e Islamit si Farabiu, Ibën Sina etj. Ebu Jezid el-Bistani, Sehël Et-Tesetteri, Hal-laxh Ebul-Hasan El-Xhurxhani Dhun-Nun El-Misrij etj., edhe pse kishin pak punime teorike, ata njiheshin si ithtarë dhe përjetues (filozofë) të urtësisë së zbuluar (epifanike).
- 9 Et-Telvihat, fq. 70.